

म. ग्रं. सं. ठाणे

सन

लेखक वि. वि. प. शा. पु.

नं.

पुस्तकाचे नांव र. वि. वि. शा. पु.

नं.

संग्रहालय क्रमांक

५

चारित्र

म. प्र. सं. टाणे

विषय

सं. नं.

गुरुकुल एम. ए. मसुदा

गुरुकुल एम. ए. मसुदा

गुरुकुल एम. ए. मसुदा
गुरुकुल एम. ए. मसुदा
गुरुकुल एम. ए. मसुदा

गुरुकुल एम. ए. मसुदा

Dakshinā Prize Book Series.

No. 4.

LIFE OF GEORGE WASHINGTON,

FROM CHAMBER'S MISCELLANY,

TRANSLATED BY THE LATE

VISHNU PARASHURÁM RÁNÁDE.

REVISED BY

VISHNU PARASHURÁM SHÁSTRÍ PANDIT.

PRINTED AND PUBLISHED,

WITH THE PERMISSION OF

THE DIRECTOR OF PUBLIC INSTRUCTION AND
THE PRESIDENT OF THE DAKSHINÁ
PRIZE COMMITTEE,

BY

THE PROPRIETORS OF THE "INDU-PRAKASH" PRESS.

Bombay :

1872.

(Registered under Act XXV of 1867.)

Price Annas Six.

Yeshwant Ganpati Bhatt

दक्षिणा प्रैज कमितीनें बक्षिसें दिलेल्या
ग्रंथांची माला.

नंबर ४.

जार्ज वाशिग्टन

याचा इतिहास.

हा ग्रंथ

“चेंबरस् मिसलनी” यां ग्रंथाच्या आधारानें

विष्णु परशुराम रानडे

यांनीं केला.

(पुणे, इसवी १८९२.—शके १७७४.)

तो

मे. डैरेक्टर आफ् पब्लिक इन्स्रक्शन व मे. दक्षिणा
प्रैज कमितीचे अध्यक्ष यांच्या आज्ञेवरून

विष्णु परशुराम शास्त्री पंडित

यांनीं तपासला व

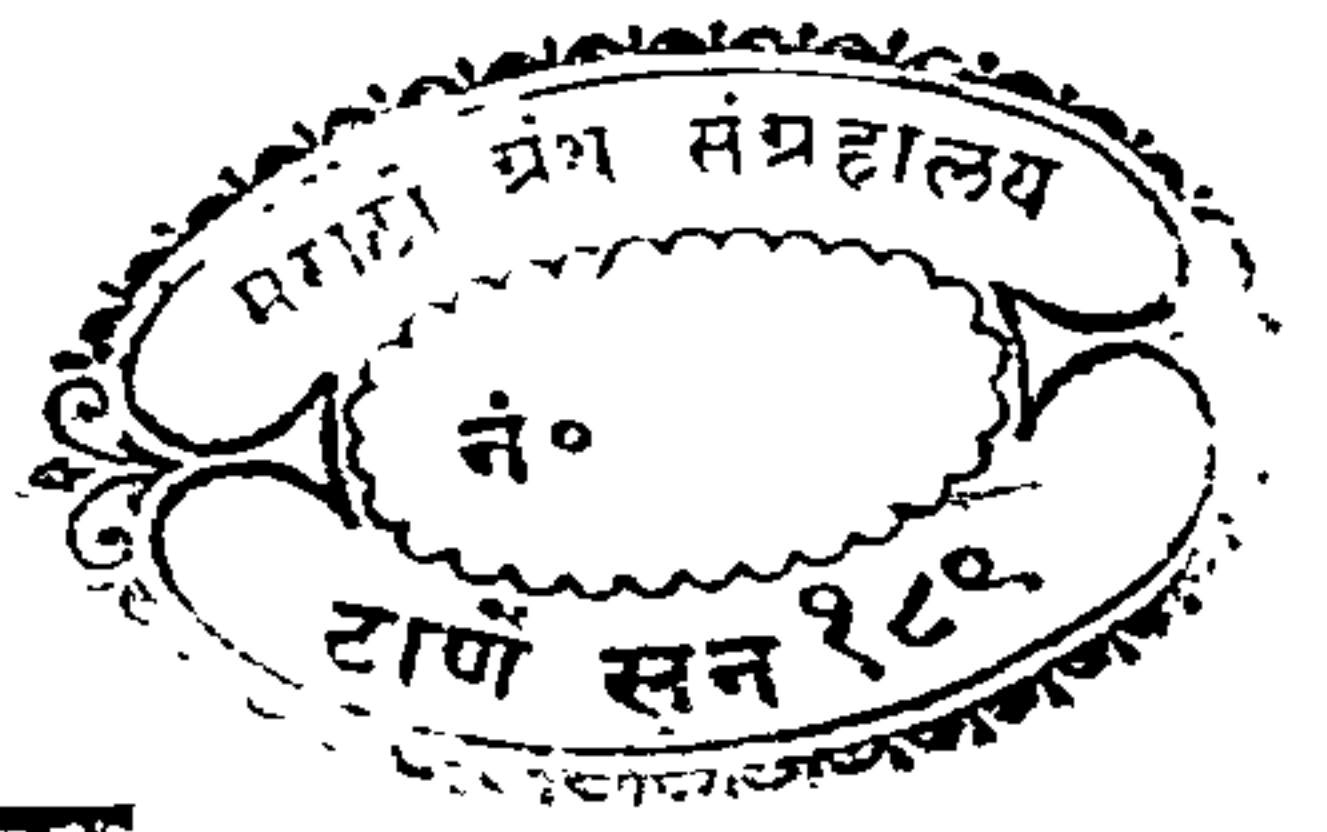
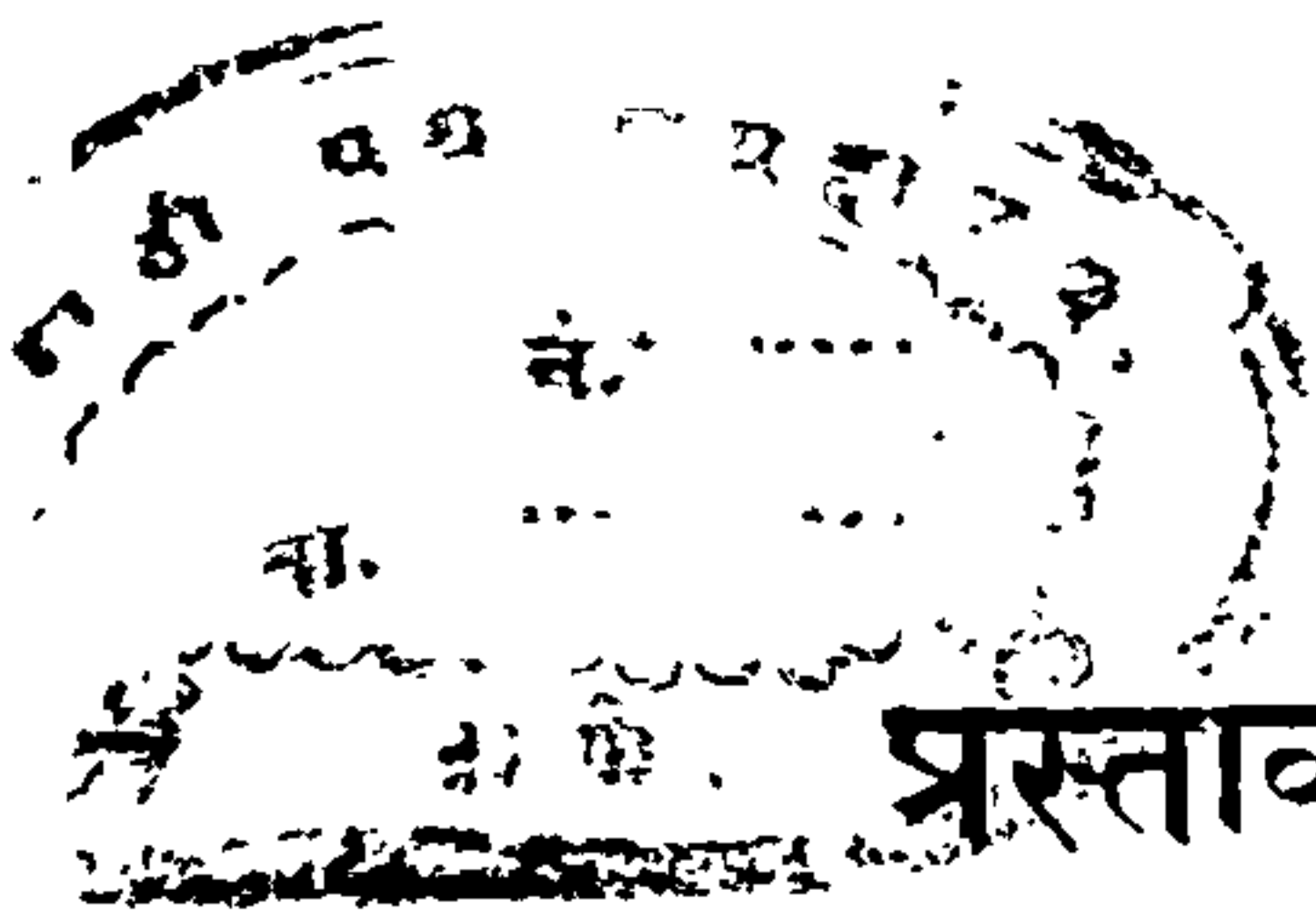
मुंबईत

इंदुप्रकाशाच्या मालकांनीं आपल्या छापखान्यांत
छापून प्रसिद्ध केला.

इसवी सन १८७२.—शके १७९३.

(हा ग्रंथ १८६७ च्या २५ व्या आवृत्ताप्रमाणें नोंदला आहे.)

किंमत ६ आणे.

प्रस्तावना.

विद्याचार व कलाकौशल्य यांच्या संपन्नतेविषयीं व स्वदेशीय राजकीय सत्तेविषयीं प्राचीन काळीं उत्तम स्थितींत असलेला आणि आज शेकडो वर्षे अधम-स्थितीस पावून राहिलेला जो हा हिंदुस्थान देश त्या-च्या उद्धारार्थ सर्व प्रकारांनीं यत्न करणें हें प्रत्येक हिंदुमनुष्याचें कर्तव्य कर्मच आहे. या उद्दाराचे मार्ग बहुत आहेत. कोणत्याही देशांत स्वराज्य नष्ट झालें आणि विद्या, ज्ञान, कलाकौशल्य व सदाचरण हीं उत्तरोत्तर क्षीण होत चाललीं अथवा लयास गेलीं ह्मणजे तेथील लोकांच्या दैन्यास व दुर्दशेस पार-वार नाहीसा होतो. त्यांचीं शरीरें व मनें अगदीं निःसत्व होतात. तेथील मनुष्यास आपण ह्मणजे “कःपदार्थ” असें वाटूं लागतें. कोणतीही मोठी धाडसाची अथवा दीर्घ प्रयत्नाची गोष्ट करण्यास मन उत्साह धरीत नाही. स्वदेशाच्या हितार्थ कोणतीही एखादी लहानमोठी गोष्ट करण्याचें कदाचित कोणीं एखाद्यानें मनांत आणल्यास परकीय राजांच्या मनांत ही गोष्ट आपल्या राज्यास अथवा सत्तेस नाशक आहे कीं काय, आपल्या देशाच्या अथवा लोकांच्या हितास बाधक आहे कीं काय, असा एकदम संशय येतो. आणि तशा संशयास यत्किंचित् जर छायारूपी

(२)

कांहीं आधारसा भासला तर त्या गोष्टीस ते परदेशी राजे मदत देत नाहीत इतकेंच नाही. तर, ती प्रतिबंधही करितात. असें झालें असतां लोक सहजच निरुत्साह व मेषपात्र असे होऊन पडतात जिकडे तिकडे “ आमची आतां सद्दीच नाही, तेव्हा आमच्या हातून कांहीं एक व्हावयाचें नाही,” असाच ध्वनि कानीं पडतो, आणि सर्व लोक सर्वथा निरुत्साह होतात अगदीं स्तब्ध होऊन वसतात. असें झालें असतां ते आपल्या संसाराविषयी व चरितार्थाविषयी अगदीं पराधीन होतात. अशा निरुष्ट दशेस पावलेल्या देशाच्या व त्यांतल्या लोकांच्या उद्धाराचा मुख्य उपाय झटला झणजे त्यांच्यामध्ये अनेक प्रकारच्या विद्यांची वृद्धि करणे हा होय. तर तो आमच्या कृपाळू इंग्लिश सरकारानें चालविला आहे याबद्दल आम्ही त्याचे अत्यंत उपकारी आहों. तशीच त्या लोकांमध्ये कलाकौशल्याचीही वृद्धि केली पाहिजे. तर तिकडेही या शाहण्या व परोपकारी सरकारचें लक्ष जाण्याचीं चिन्हे दिसूं लागलीं आहेत. तिसरी गोष्ट निरनिराळ्या देशाचे इतिहास व पराक्रमी पुरुषांचीं चरित्रे यांचाही त्या लोकांत प्रसार झाला पाहिजे, तर तोही आमचें प्रस्तुतचें सरकार करीत आहे. अशा समयास सर्व पृथ्वीवर अत्यंत विख्यात जो उत्तरअमेरिकाखंडातील जार्ज वाशिंग्टन नांवाचा अद्वितीय पुरुष, जो अगदीं सामान्य प्रतीच्या कुळांत जन्मून अत्यंत उच्च पदास पावला आणि ज्यानें आपल्या विलक्षण बुद्धिचातुर्यानें, अलौकिक शौर्यानें, परमावधी-

च्या निस्पृहतेनें व स्वभावसिद्ध देशाभिमानानें आपला देश परराष्ट्राच्या अमलांतून स्वतंत्र करून आपलें नांव या भूमंडळावर अमर केलें त्याचें चरित्र लोकांस समजणें किती उपयुक्त आहे हें लिहून कळवितां पुरवत नाहीं. तर स्वदेशहितेच्छु लोकांनीं स्वतः वाचूनच त्याचा अनुभव घेतला पाहिजे.

इंग्लिश भाषेमध्ये जार्ज वाशिंग्टनाचें चरित्र शेकडो विद्वानांनीं लिहिलें आहे. कोणी अत्यंत संक्षेपानें लिहिलें आहे, कोणी मोठ्या विस्तारानें लिहिलें आहे. या महापराक्रमी पुरुषाचें अत्युत्तम चरित्र ह्यणजे काहीं अंशीं उत्तर अमेरिकेचा इतिहासच होय. तर असें तें चरित्र आपल्या लोकांत प्रसिद्ध करावें असा हेतु कैलॉसवासी रा. वा. विष्णु परशुराम रानडे यांच्या मनांत वीस वर्षांपूर्वी उद्भवून त्यांनीं त्याचा मराठींत तर्जुमा केला. व तो पुस्तकें प्रसिद्ध करणाऱ्या “दक्षिणा प्रैज कमिती ” नांवाच्या मंडळीस नजर केला. तिनें तो पसंत करून रानडे यांस योग्य बाक्षिस दिलें. परंतु तो ग्रंथ उत्तम असतां आजवर छापून प्रसिद्ध झाला नाही. हें भाषांतर केलें त्यावेळीं रा. वा. विष्णु परशुराम रानडे यांचें वय २१ वर्षांचें होतें. त्यांस देशाभिमाना पुरुषांचीं चरित्रें वाचण्याचा नाद फार होता. त्यांतही त्यांस जार्ज-वाशिंग्टनाचें चरित्र हें तर अत्यंत प्रिय होतें. पालिंगकृत वाशिंग्टनाच्या चरित्राचीं तर त्या पुरुषानें जशीं काहीं पारायणेंच केलीं. इंग्लिशभाषा त्यांस

* हे ता. ८ भागष्ट १८७१ रोजीं लोकांतरास गेले.

अत्युत्तम लिहितां येऊं लागली त्याविषयीं पुष्कळ अंशीं याच चरित्राचें वाचन साधन झालें असें ह्मणण्यास चिंता नाही. या चरित्राच्या वाचनापासून त्यांस इंग्लिशभाषा उत्तम लिहितां येऊं लागली होती इतकेंच नाही. तर त्यांचें मन स्वदेशाभिमानानें भरून गेलें होतें, त्यामुळें ते स्वशक्त्यनुसार स्वदेशप्रीत्यर्थ शरीरानें, मनानें, वाणीनें व द्रव्यानें बहुत झटले. हा ग्रंथ लिहिल्यानंतर जीं त्यांचीं बीस वर्षे या लोकीं गेलीं तीं नेहमी थोडें बहुत तरी स्वदेशप्रीत्यर्थ झटण्यांत गेलीं. त्यांत अखेरीस अनाथ विधवांच्या मुक्ततेकरितां त्यांनीं जी एकवेळ घट्ट कंबर बांधिली ती त्यांनीं आई, वंधु, आप्त, इष्टमित्र, सोयरेधायरे वगैरेनीं ती सोडण्याविषयीं पाहिजे तितका आग्रह केला तरी नाहीच सोडिली. त्याकरितां कितीही हाल सोसावे लागले तरी सोसण्याचा त्या पुरुषाचा पूर्ण निश्चय होता. अशा दृढनिश्चयाचा आह्मांमध्ये एक जरी पुरुष निर्माण होण्यास हें लहानसें उत्तम चरित्र यत्किंचित् अंशीं साधक झालें तरी हा लेख लिहिणारास परमानंद होईल.

वि. प. शा. पं.

मुंबई, ता. १ मार्च १८७२ इ.

जार्ज वाशिंग्टन

(हा विख्यात पुरुष अमेरिकेंत होऊन गेला)

याची खबर.

वर्जिनिया ह्मणून "युनैतेद स्तेत्स" या देशांत एक प्रांत आहे. त्यांत इसवी १७३२ त फेब्रुवारी महिन्याच्या २२ व्या तारखेस जार्ज वाशिंग्टन हा जन्मला. हा अगस्तिन वाशिंग्टन याच्या दुसऱ्या बायकोचा वडील मुलगा होता. अगस्तिन वाशिंग्टनाची मालमत्ता मोठी होती. इंग्लंडदेशांत आलिवर क्रामुवेल राज्य करीत असतां जान वाशिंग्टन ह्मणून एक इंग्रज स्वदेश सोडून अमेरिकेंत जाऊन राहिला होता, त्याचे हे वंशज होते. वाशिंग्टनाच्या आईचे नांव मेरि बेल असें होतें. हिचा नवरा ह्मणजे जार्ज वाशिंग्टन याचा बाप हा इसवी सन १७४३ त अकस्मात् मृत्यु पावला. यामुळे आपल्या पांच मुलांस व आपल्या सुवतीच्या दोन मुलांस विद्या वगैरे शिकविणें हे मेरि बेल हिजवरच पडलें. बाप मृत्यु पावला त्यावेळेस जार्ज वाशिंग्टन हा सारा दहा अकरा वर्षांचा होता.

अगस्तिन वाशिंग्टन हा जरी तारुण्यावस्थेंतच मरण पावला, तथापि त्यानें आपल्यामागे आपल्या मुलांची

कोणत्याही प्रकारें दधात ठेविली नव्हती. लारेन्स हणून जो त्याचा वडील मुलगा होता, त्यास त्यानें ५०० एकर जमीन व वर्जिनिया प्रांतांत मेरि लांड येथें लोखंडाचे कारखाने होते, त्यांत त्याचा भाग होता तो हीं दिलीं. दुसऱ्या मुलास त्यानें आपली वेस्तमोरलांड येथील मालमत्ता दिली. हा स्ताफर्ड प्रांतांत मृत्यु पावला तेथील घर, जमिनी वगैरे जी याची मालमत्ता होती ती यानें जार्ज यास दिली व तीन लहान मुलगे होते त्यांपैकीं प्रत्येकास सातशें एकर जमीन दिली. याखेरीज यानें आपल्या मुलांचीही तजवीज केली. अगस्तिन वाशिंग्टन यानें आपल्या मृत्युपत्रांत असं लिहून ठेविलें होतें कीं, माझीं जीं पांच मुलें लहान आहेत तीं वयांत येत तोंपर्यंत त्यांच्या मालमत्तेची वहिवाट माझ्या बायकोनें करावी. मेरि वेल ही फार शाहणी होती. तिच्या नवऱ्यानें तिजकडे जें काम सोंपविलें होतें तें तिनें यथास्थित केलें. ती बहुत दिवस वाचली आणि तिचा वडील मुलगा जार्ज वाशिंग्टन याचा जो पुढें उत्कर्ष झाला तां तिनें पाहिला.

मुलांच्या विद्याभ्यासाची सोय या कालीं अमेरिका खंडांत बरोबर नव्हती. श्रीमंत लोकांच्या मनांत आपल्या मुलांस चांगली विद्या शिकविण्याचें आलें तर त्यांस तीं मुलें इंग्लंड देशांत पाठवावीं लागत असत. परंतु बहुत करून सर्व लोक जवळपास ज्या शाळा होत्या त्यांतच आपलीं मुलें पाठवून तेथें जी काय विद्या होई तींतच संतोष मानून राहत असत. कधीं कधीं एखादा विद्वान् मनुष्य शाळा घाली; परंतु बहुतकरून

सर्व पंतोजींत कोणी लिहिणें, वाचणें व जमाखर्च यां-
खेरीज दुसरें कांहीं मी शिकवीन असें ह्मणणारा
नसे. जार्ज वाशिंग्टन यानें जी काय विद्या संपादली
ती याचप्रकारच्या पंतोजींच्या हाताखालीं संपादली;
आणि सोळावर्षांचा होण्यापूर्वीच त्यानें शाळाही सोडि-
ली असें दिसतें. त्याच्या लहानपणाविषयीं जी काय
माहिती आहे तिजवरून असें दिसतें कीं, हा चांग-
ल्या गोष्टी सांगितल्या असतां त्या घेणारा व सरळ
स्वभावाचा असा होता. लहानपणापासूनच याच्या
वजनदारीविषयीं व याच्या सोवत्यांत याचा चहा
असल्याविषयीं असें ह्मटलें आहे कीं, याच्या शाळें-
तील सोबती आपले कज्जे निवडावयास याज-
कडे नेहमी आणीत असत. पोरपणाच्या खेळांपैकीं
उड्या मारणें, कुस्ती करणें, पोहणें इत्यादि खेळ
यास फारच आवडत असत. आपल्या शाळेंतील
सोवत्यांच्या टोळ्या करून त्यांजकडून शिपाई लोकां-
प्रमाणें कवाईत करवावी, त्यांस किल्ल्यावर हल्ला कसा
करावा हें शिकवावें, व त्यांच्या कडून लटुपुटीच्या
लढाया करवाव्या ह्या गोष्टींमध्ये त्यास फार आनंद
वाटे, येणें करून त्याची युद्धाची आवड लहानपणांच
प्रगट झाली. वाशिंग्टनाचे लहानपणचे खरडे व
लेख अद्यापि जतन केलेले आहेत त्यांवरून
याच्या लहानपणच्या स्वभावाचें व उद्योगाचें
आपणास चांगलें ज्ञान होतें. ते सर्व नीट जपून
शिस्तवारीनें लिहिलेले आहेत. बहुतकरून त्या
सर्व लेखांत अंकगणित, कर्तव्यभूमिति आणि जमीन-

मोजणी यांची उदाहरणे सोडवलेली आहेत. आणि त्याने भूमितीतील उदाहरणांची सिद्धता करण्याकरिता ज्या आकृति काढिल्या आहेत, त्या फार सुंदर व बरोबर आहेत. याच्या लहानपणच्या लेखांपैकी एक लेख चतुष्पत्री वहीवर आहे, त्यास त्याने लेखनपद्धति असे नांव दिले आहे. त्यांत हुंड्या, पावत्या, गहाणखतें, खरेदीखतें, जमीनपत्रकें, मक्तेपत्रकें, सनदा, मृत्युपत्रें इ० हीं कशीं लिहावीं त्यांचे माने व ध्यानांत धरण्याजोगे शब्द, कारकुनाप्रमाणें लहान मोठ्या अक्षरांनीं लिहून, ठेविले आहेत. ही लेखनपद्धति संपल्यावर पुढे इतर पद्यात्मक ग्रंथांतील निवडक निवडक पद्यें लिहून ठेविलीं आहेत. वाशिग्तनाचें चरित्र लिहिणारे असे सांगतात कीं, या पद्यांची रचना फार चांगली होती असें नाहीं; पण त्यांतील विचार फारच प्रौढ होते. या पद्यांपुढे सभ्यपणाचे व लोकांशीं बोलण्याचालण्याचे नियम लिहिलेले आहेत. या प्रकारचे सुमारे ११० नियम आहेत. हे नियम त्यानें एकाच पुस्तकांतून काढून घेतले असावे किंवा अनेक पुस्तकांतून मिळवलेले असावे. हे नियम कसे काय होते, हे आमच्या वाचणाऱ्यांस कळण्याकरितां, त्यांपैकी कांहीं आली येथे लिहितोः—

या नियमांतील दुसरा नियम असा आहे कीं, “दुसऱ्या मनुष्यापुढे आपणच आपणाशीं गुंगत जाऊं नये, हातानें किंवा पायानें वाजवीत जाऊं नये.” बाराव्या नियमांत असे सांगितले आहे कीं, “उद्योगी मनुष्याशीं थोडे बोलून आपला अभिप्राय त्यास समजून द्यावा”.

एकुणतिसाव्या नियमांत असें सांगितलें आहे कीं, “सभ्य व विद्वान् अशा लोकांत वसलें असतां नीचपणाचें किंवा हलकेपणाचें भाषण करूं नये; व अज्ञानी लोकांत वसलें असतां त्यांस मोठमोठे प्रश्न करूं नयेत; व मोठ्या गहन विषयावर व ज्या गोष्टी त्यांस अविश्वसनीय वाटतील तशा गोष्टींवर संभाषण करूं नये ”. चाळिसाव्या नियमांत असें लिहिलें आहे कीं, विचार केल्यावांचून बोलूं नये, स्पष्ट बोलवें, फार त्वरेनें शब्दोच्चार करूं नये, जपून शब्दांचा स्पष्ट उच्चार करीत जावा. परमेश्वरानें तुमच्या मनांत जो सदसद्विचाररूप दीप लावून ठेविला आहे त्यास सर्वकाल प्रज्वलित राखण्याविषयीं झटत जा. ”

त्याच्या लहानपणींच्या लेखामध्ये जो बेतबात व जी व्यवस्था नजरेस येतात तोच बेतबात व तीच व्यवस्था हीं त्याच्या सर्व कामांत आमरणांत दिसून येतात. वाशिंगतनास लहानपणीं व्याकरण शिकाविलें नव्हतें, यामुळें त्यानें लहानपणीं जीं पत्रें लिहिलीं आहेत त्यांत व्याकरणाचे व भाषणपद्धतीचे कांहीं दोष आढळतात. पुढें हा जी बिनचूक व प्रांजल भाषा लिहूं लागला, तिचें संपादन त्यानें लिहिण्याचा व बोलण्याचा अभ्यास करून केलें. मोठा झाल्यावर वाशिंगतन फ्रेंचभाषा शिकूं लागला; पण त्या भाषेंत तो फारसा निपुण झाला नाही. त्यास ती भाषा सरासरी लिहितां व बोलतां येत होती. वाशिंगतन १४ वर्षांचा झाला तेव्हांच कोणी कांहीं हुद्याचें काम त्यास सांगितलें होतें व त्यानेंही त्यास रुकार दिला

होता. पण त्यानें तें पत्करलें असतें तर त्याच्या हातून जीं महत्कृत्यें घडावीं हणून ईश्वरी संकेत होता तीं घडलीं नसतीं. तें काम असें कीं, त्याचीं अचाट कृत्यें करण्याची व धांवाधांवीची आवड पाहून त्याचा सावत्र भाऊ लारेन्स हणून होता त्यानें आपली भीड खर्चून त्यास इंग्रजसरकारचे आरमारांत “मिद शिपमान” हणून एक अधिकार आहे तो देण्याची तजवीज करविली. त्या अधिकाराची सनद येऊन पोहोचल्यानंतर वाशिंग्टनास या कामांत आपली योग्यता मोठी वाढेल असें वाटून मोठा आनंद झाला. कारण ज्या स्थितींत वाशिंग्टन होता त्या स्थितीतील मनुष्यास ही जागा मिळणें लढलें हणजे मोठी भाग्याचीच गोष्ट होती. परंतु त्याच्या आईनें या कामास फार मोडा घातल्यामुळें त्यानें तो वेत सोडला आणि तो पहिल्याप्रमाणें शाळेंत अभ्यास करीत राहिला. त्यामुळें ती जागा दुसऱ्या एका मुलास मिळाली.

वाशिंग्टन सोळा वर्षांच्या वयाचा झाला तेव्हां त्यानें शाळा सोडली. त्यानंतर त्याचा भाऊ लारेन्स याची मौत वर्नन हणून शेतवाडी होती तेथें तो कांहीं दिवसपर्यंत जाऊन राहिला. या वाडीस हें नांव, लारेन्स याचा कोणी जनरल वर्नन हणून मित्र होता त्याच्या नांवावरून पडलें होतें.

लारेन्स यानें मिस फेअर फाक्स हिंशीं लग्न केलें होतें. ही लारेन्स याचा जवळचा संबंधी विलियम फेअर फाक्स हणून होता त्याची मुलगी होती. विलियम फेअर फाक्स हा मोठा संपत्तिमान होता

व त्याजकडे वर्जिनिया प्रांताच्या वसाहतींतील कांहीं सरकारी काम होतें. विलियम फेअर फाक्स हा लार्ड फेअर फाक्स याचा एक दूरचा नातेवाईक होता. वाशिंग्टन हा मौत वर्नन येथें आपल्या भावापाशीं राहत होता, त्या वेळेस लार्ड फेअर फाक्स हा लारेन्स याचा सासरा जो विलियम फेअर फाक्स त्याला भेटावयास आला होता; आणि याच्या घरीं नेहमीच त्याचें येणें जाणें फार होतें. तेथें त्याच्या नजरेस असें आलें कीं, वाशिंग्टनास जमीन मोजणीचें काम फार आवडतें. तो आपल्या भावाचीं शेतें मोजून आपलें मोजणीचें काम तरतरीत वागतें ठेवतो, हें जेव्हां लार्ड फेअर फाक्स यानें स्वतः पाहिलें, तेव्हां त्यानें आपलीं शेतें मोजण्याचें काम वाशिंग्टनासच सांगितलें. लार्ड फेअर फाक्स याचीं शेतें पोतोमाक व रापाहानक या दोन नद्यांच्या मध्यें होती. ही मोजणी करण्याचीं कारणें अनेक होती. त्यांत मुख्य हें कीं, कोणास विचारल्या पुसल्या शिवाय नवीन लोक येऊन लार्ड फेअर फाक्स याच्या शेतांतील दूरदूरच्या सुपीक जमिनींत वसाहती करूं लागले होते, हें बंद करण्या करितां जमिनीची मोजणी करून बांध वगैरे घालणें अवश्य होतें. हें मोठें जबाबदारीचें काम लार्ड फेअर फाक्स यानें वाशिंग्टनावर सांपिवल्यानंतर तो सन १७४८ च्या मार्च महिन्यांत आलिघनी डोंगराच्या खिंडींतील जमिनीची मोजणी व पाहाणी करण्याकरितां निघाला. त्या वेळेस त्याच्या बराबर विलियम फेअर

फाक्स याचा मुलगा जार्ज फेअर फाक्स हा होता. वाशिंग्टनास ही पाहाणी करण्यास सुमारे दोन महिने फिरावे लागले, त्याने त्यावेळची जी आपली दिनचर्या लिहून ठेविली आहे तिजवरून असे दिसते की; वाशिंग्टनास या कामांत बरेच श्रम पडले असावे. याच्या दिनचर्येच्या पुस्तकांत मार्च महिन्याच्या १५ वे तारिखेचे काम येणेप्रमाणे लिहिले आहे:-

“संध्याकाळपर्यंत बहुत श्रम करून घरीं गेलों आणि फराळ झाल्यानंतर निजावयास गेलों. माझ्या बराबर जे दुसरे लोक होते त्यांस त्या रानांत कसे राहावे हे ठाऊक होतें. पण मला ठाऊक नव्हतें त्यामुळे मी आपले सर्व कपडे अंगावरून वेतानें काढून निजावयास गेलों, तों तेथें विछाना वगैरे कांहीं नव्हतें. तेथें एक हातरी पसरलेली होती व तिजवर एक भरभरीत घोंगडी पलंगपोसाऐवजीं घातलेली होती. तीही उवापिसानीं भरलेली होती. हे पाहून मला मोठें आश्चर्य वाटलें. मग मी तेथून उठून गेलों आणि आपल्या सोबत्यांप्रमाणें अंगावर कपडे घालून मोठ्या आनंदानें निजलों.”

सुमारे तीन वर्षांपर्यंत वाशिंग्टनानें मोजणीचे काम वर्नन प्रांताच्या आसपास केलें. कधीं कधीं तो आलिघनी डोंगरापर्यंतही त्या कामाच्या संबधानें जाई. वाशिंग्टनास मोजणीची सनद मिळाली होती त्यामुळे त्याची मोजणी सर्व कबूल करित. त्यावेळीं वर्नन येथें मोजणीदार फार नव्हते लहणून त्याकडे पुष्कळ काम

येऊन त्यास पैसा बहुत मिळि. अमेरिकेचे पश्चिम भागी मोजणी करतांना त्यास यावयापाण्यांत फिरावें लागे व त्यास श्रमही बहुत पडत. याविषयी त्याने आपल्या एका मित्रास पत्र लिहिलें आहे त्यांत तो असे लिहितो कीं, "पैसा मिळतो झणूनच मी हे इतके श्रम करतां. मोजणीस जाण्या जोगी ज्या दिवशीं हवा असेल त्यादिवशीं मला दोन "पिस्तल" मिळतात व कधीं कधीं सहाही मिळतात." त्याच वेळेस त्याने आपल्या दुसऱ्या एका मित्रास पत्र लिहिलें आहे. त्यांत तो असे लिहितो कीं, "हे माझे परमप्रिय मित्रा, मी लार्ड फेअर फाक्स याच्या घरां आहे. आज जर माझे अंतःकरण शांत असतें, तर माझा काल येथे आनंदाने गेला असता. येथे कर्नल जार्ज फेअर फाक्स याची मेहुणी आहे, ती बोलून चालून फार चांगली आहे. हिची माझी वारंवार गांठ पडते, यामुळे माझ्या मनांत कामोद्भव होतो व तेणेंकरून "लोलंदांतील सुंदर स्त्रियांचें मला स्मरण होऊन माझ्या मनास फार दुःख होतें." अशा गुह्यगुह्य गोष्टी वाशिग्टनानें या पत्रांत लिहिल्या होत्या, यावरून ज्यास त्याने हें पत्र लिहिलें होतें तो याचा मोठा जिवलग मित्र होता असे दिसतें. कामोद्भवाच्या योगानें यास जें दुःख होत होतें, त्याविषयीं त्याने त्यासमयीं बहुत पत्रें लिहिलीं आहेत; पण वाशिग्टनाचें मन पहिल्यांन जिच्यावर बसलें होतें व जिच्या स्मरणानें यास दुःख होत होतें

* पिस्तल झणून एक नाणें होतें त्याची किंमत साडेआठ रुपये होती.

अशी जी लोलंदांतील सुंदर स्त्री तिचें नांव या पत्रांत कोठें आढळत नाही.

इ० सन् १७५१ वर्षाच्या सुमारास वर्जिनिया प्रांतांत इंग्रजलोकांच्या ज्या वसाहती होत्या त्यांस फ्रेंच व इंदियन लोक फार त्रास देऊं लागले. फ्रेंच लोकांनी आपल्या राज्याच्या शेजारीं वसाहतींतलि लोकांच्या राज्याचे जे प्रदेश होते ते वळकावण्याचा प्रारंभ केला व इंदियन लोकांनी लुटालूट करण्याचें आरंभलें. त्या लोकांपासून आपलें संरक्षण करावें म्हणून इंग्रज लोक फ्रेंच लोकांशीं लवकरच लढाई करतील असा समय दिसत होता. तेव्हां इंग्रज लोकांची कुमक करावी म्हणून वसाहतींतील लोकांनी सैन्य जमा करून निरनिराळ्या परगण्यांतील सैन्यावर एक एक अधिकारी नेमण्याचा उद्योग आरंभिला. त्यावेळेस वाशिंग्टनही एका सैन्याचा अधिकारी नेमला गेला. त्यास काम देण्याविषयीं त्याचे मित्र फेअर फाक्स यांनीं भीड खरचली. त्यावेळेस वाशिंग्टनाचें वय वीस वर्षांचें होतें. त्या कामांत त्यास वर्षास दीडशें पौंद म्हणजे १,५०० रु० मिळकत होती. या गोष्टीपासून त्यास पलटणीकडील कामाची माहिती झाली. तें काम तो मोठ्या तत्परतेनें करित असे. ज्या गोष्टीं त्यास कळत नसत त्या, कामांत जे निपुण होते त्यांस तो विचारित असे व संग्रामकौशल्याविषयीं मोठालीं पुस्तकें जवळ वाळगीत असे.

वाशिंग्टनास चाकरी मिळाल्यानंतर लवकरच त्याचा भाऊ लारेन्स हा फार अशक्त झाला. त्यास

वरवेदोस येथें हवा पालटण्यास जावयास त्याने सांगितले व आपणही त्याच्या बरोबर गेला. त्याच्या भावास तेथें गेल्यानेही कांहीं आराम पडला नाही, ह्मणून तो वरमुदा येथें जावयास निघाला, व त्याने वाशिगुतनास वर्जिनिया येथें जावयास सांगितले. लारेन्स याच्या मनांत वरमुदा येथें गेल्यावर तेथें आपली बायको न्यावयाची होती. परंतु ती गोष्ट घडून आली नाही. वरमुदा येथें गेला तरी त्यास चैन पडेना, व प्रकृति पहिल्यापेक्षा जास्त विघडली, ह्मणून तो पुनः वर्जिनिया येथें गेला. आणि तारीख २६ माहे जुलई सन १७५२ रोजीं मौत वर्तन येथें मरण पारला. त्यास एक मुलगी मात्र होती. त्याने आपल्या जिनगीचें वारसपत्र मुलीच्या नांवें करून दिलें. आणि तिच्या मागे तिला मूल नसलें तर ती जिनगी वाशिगुतनास मिळावी असें लिहून ठेविलें.

वरवेदोस येथून परत आल्यावर वाशिगुतन पुनः लवकरच आपल्या लश्करी कामावर गेला. मि. दिनविदी यास वर्जिनिया एथें लेफ. गवर्नराची जागा मिळाल्यानंतर त्याने वसाहतींतील सर्व सैन्याचे चार विभाग केले. त्यांतून उत्तरेकडील सैन्य वाशिगुतनाच्या तैनातीस दिलें. त्याचें काम निरनिराळ्या परगण्यांत जाऊन सैन्यावरील नाइकांस हुकूम द्यावे, सैन्याकडून कवाइती करवाव्या व त्यांनीं हत्यारें चांगलीं ठेविलीं आहेत किंवा नाहीं हें पाहावें एवढें होतें.

फ्रेंच लोकांशीं लढाई.

आलेगानी पर्वतापलीकडे जे इंग्रज लोकांचे प्रांत होते त्यांवर फ्रेंच लोक हल्ले करीत होते त्यांविषयीं दररोज कांहीं तरी नवे वर्तमान कांनीं पडत असे, तें वर्तमान इंग्लंडांत देखील जाऊन पोचलें. तेव्हां तेथील कामदारांनीं गवर्नर दिनविदी यास हुकूम पाठविला कीं, ओहिओ नदीवर दोन किल्ले बांधावे. जे लोक हल्ला करितील त्यांस वेलाशक तेथून हांकून द्यावे व इंग्रज सरकारचा हक्क तेथें चालू करावा. तेव्हां गवर्नरानें प्रथम राजाच्या नांवें तिकडे एक कामदार पाठवावा असा निश्चय केला. त्या कामदारानें जाऊन फ्रेंच लोकांचा जो सेनापति त्यांशीं भाषण करावें व त्यास इंग्रज लोकांच्या प्रांतांवर हल्ले करण्याचें कारण विचारावें आणि फ्रेंच लोकांचें सैन्य किती आहे याची कच्ची बातमी काढावी; ते कोठपर्यंत हल्ला करीत येणार आहेत व त्यांस इंदियन लोकांचें साह्य किती आहे याचीही चौकशी करावी; अशीं कामें त्यास ठरविलीं. त्या कामांवर वाशिग्टन यास वर्जिनिया प्रांताच्या अद्वुतंत जनरलची जागा व मेजर ही पदवी देऊन नेमिलें त्यावेळेस त्याचें वय २२ वेवीस वर्षांचें होतें. त्याजबरोबर एकंदर सात असामी होते त्यांत दोन दुभाषी होते. एक फ्रेंचांशीं बोलण्याकरितां व दुसरा इंदियनांशीं बोलण्याकरितां. त्यानें भर हिवाळ्यांत रानटी लोकांच्या जंगलां-तून, पांचशें साठ मैलपर्यंत प्रवास केला आणि

ज्या कामास त्याला पाठविलें होतें, तें काम बजावून तो तीन महिन्यांनंतर वर्जिनिया प्रांतांतील मुख्य सरकारची जागा विल्यम्सवर्ग येथें परत आला. गवर्नर दिनविदी याचे मुख्य तीन उद्देश होते. ते हे कीं, इंग्रज लोकांस किल्ला बांधण्याकरितां सोईवार जागा कोठें आहे याचा शोध करावा, इंदियन लोकांशीं स्नेह करून फ्रेंच लोकांस त्यांस साह्य न करूं द्यावें व फ्रेंच लोकांच्या किल्ल्यांत जाऊन यावें हीं तिन्ही कामें वाशिग्टनानें केलीं. तो फ्रेंचांच्या किल्ल्यांत जाऊन सेनापति यास भेटला. परंतु त्या भेटीनें मनांत होतें तें काम झालें नाहीं, ह्मणून तेथील हवी तेवढी वातमी घेऊनच परतला. वाशिग्टन हा विल्यम्सवर्ग एथें परत आल्यानंतर त्याची ह्या प्रवासांतील दिनचर्या वसाहतींतील व इंग्लंदांतील वर्तमानपत्रांत छापून प्रसिद्ध केली. ती लोकांस फार उपयुक्तशी वाटली. कां कीं, तिजवरून फ्रेंच लोक व इंग्लिश लोक त्यावेळेस परस्पराशीं कोणत्या रीतीनें वागत असत हें कळून येत असे.

त्यानंतर मि. दिनविदी गवर्नर यानें मोठ्या उत्साहानें युद्धाची तयारी चालविली. कायदे करणाऱ्या मंडळींस संकटकाळीं जे उपाय करणें बरोबर वाटतील ते सर्व उपाय त्यांनीं करावे ह्मणून त्यानें त्यांची लवकरच सभा भरविली. इतक्यानें त्याचें समाधान न होऊन त्यानें इतर प्रांतांतील गवर्नरांसही लिहिलें कीं, त्या त्या प्रांतांतल्या लोकांच्या मनांत या गोष्टीबद्दल काळजी उत्पन्न करावी. परंतु वसा-

हतवाल्या लोकांस त्या गवर्नराची ही फारच त्वरा पाहून चांगलेंसे वाटलें नाहीं. ते ल्हणू लागले कीं, “ज्या लढाईत आमचा संबंध नाहीं तींत अशी घाई करून आहीं काय ल्हणून विनाकारण शिरावें ? फ्रेंच लोक आपली हद्द सोडून ओहिओ नदीवर आले त्या विषयीं विचार करण्याची वर्जिनियाच्या गवर्नरास काय गरज आहे. ते आमच्या राज्याच्या हद्दींत येत आहेत, हें तरी खचित आहे काय ? ह्या जमिनीवर ग्रेत वितनाच्या राजाचा काय हक्क आहे वरें ? जर त्याचा आहे तर फ्रान्सांतील राजाचा तरी काय कमी आहे ? जर ग्रेत वितनाच्या राजाचा हक्क आहेच तर त्यानें आपले शिपाई फ्रेंचांस हटवण्याकरितां येथें पाठवावें कीं नाहीं ? वसाहत केलेले लोक लढाई करितील ल्हणून त्यानें काय ल्हणून स्वस्थ वसावें ? फ्रेंच लोक असले किंवा इंग्लंडचे लोक असले तरी आह्मांस सारखेच. आह्मांस कोणीही दूध देत नाहींत.” ते लोक जेव्हां अशा प्रकारच्या कुरकुरी करूं लागले तेव्हां त्या गवर्नरास फारच त्रास आला. पुष्कळच वादविवाद झाल्यावर देशसंरक्षणाकरितां वर्जिनियाप्रांतांतील कायदे करणाऱ्या लोकांनीं सरकारास दहा हजार पौंद, ल्हणजे एक लाख रुपये वर्गणीनें जमा करून दिले. परंतु वर्गणीच्या रीतीचा त्या गवर्नरास फारच राग आला. त्यानें होल्दनेस येथील स्वामिभक्त अरल यास असें लिहिलें कीं, “हे वसाहत करणारे लोक स्वतंत्र लोकांप्रमाणें वागतात.” तथापि त्यानें शिवबंदी फौज जमा

केली. कर्नल फ्राय हणून एक इंग्रज होता त्यास मुख्य नेमला आणि वाशिंग्टन ह्या लेफ्टिनेंट कर्नल ही पदवी देऊन तो त्याच्या हाताखाली नेमला. गवर्नर आणि कर्नल फ्राय साहेब हे, जे लोक चाकरीस राहतील त्यांस जमीन देतो असे सांगून लोकांस चाकरीस ठेवीत होते. ह्या कामांत ते गुंतले असतां वाशिंग्टनास, जेथें फ्रेंच लोक येऊन पोहचणार त्या ठिकाणीं सरहद्दीवर एक ठाणें होतें तेथें शिपायांच्या तीन टोळ्या देऊन पाठविलें; त्यावरून लढाईचा नेम झाला हणजे प्रथम अर्थात आह्रांसच तोंड दिलें पाहिजे हें खचित आहे असें वाशिंग्टन समजला. ओहिओ येथें ब्रिटिशांचा किल्ला होता तो फ्रेंचांनीं घेतला व त्यांची एक टोळी आपल्या ठाण्यावर आली, असें ऐकून त्यानें वेत केला कीं, आपण आतां अरण्यांत शिरावें. तसें केल्यानंतर १७५४ त मे महिन्याच्या २७ व्या तारखेस फ्रेंच लोकांचा सरदार जुमन्विल साहेब होता तो पन्नास शिपायांच्या टोळीनिशीं भेटला, त्यावेळेस गोळी वाजली. त्या लढाईत तो सरदार व त्याचे दहा लोक इतके पडले व वीस जण बंदिवान केले.

वाशिंग्टनाचा सारा एकच शिपाई पडला व दोघांतिघांस जखमा मात्र झाल्या. लढाई चालू करण्याचा नेम रीतीप्रमाणें ठरला नव्हता, हणून ही लढाईची बातमी ग्रेट ब्रिटन व फ्रान्स ह्या दोहों देशांत कळतांच तेथें मोठी हाकाहाक झाली आणि लोकांनीं वाशिंग्टनास दोष लावला. फ्रान्सदेशांत जुमन्विल ह्याला क्रूरपणानें मारला, असें लोक समजू लागले. तेथील पाहिरांनीं ह्या

लढाईवर कविताही केल्या, त्यांत वाशिगूतनाचा
चांगलें वर्णन केलें असें दिसत नाही. इंग्लंडांतील
लोकांसही हें कृत्य चांगलें वाटलें नाहीं, असें पुढील
ग्रंथाधारावरून दिसते. हा ग्रंथ ही गोष्ट झाल्यावर
लवकरच हारिस् वाल्पोल ह्यानें केला. या ग्रंथाचें
नांव "दुसऱ्या जार्ज राजाचें चरित्र" असें आहे.
वाल्पोल म्हणतो, "मागल्या लढाईत जो जय झाला त्या-
विषयीं मेजर वाशिगूतन साहेवानें इंग्लंडच्या राजास पत्र
पाठविलें त्यांत त्यानें शेवटीं असें लिहिलें आहे कीं, 'बंदु-
कीच्या गोळीचा आवाज ऐकून मला आनंद होतो' नंतर
राजानें समयोचित उत्तर असें केलें कीं, जर तो पुष्कळ
गोळ्यांचे आवाज ऐकता तर तो असें न लिहिता."
वाल्पोल यानें असें लिहिलें आहे कीं, वाशिगूतन हा
ढौली असे. वाशिगूतनास जेव्हां एका गृहस्थानें विचारलें
कीं, वाल्पोल यानें लिहिलें आहे असें तूं कधीं म्हणाला
होतास काय ? त्यावर त्यानें उत्तर दिलें कीं, मी म्हणा-
लों असलों तर कदाचित् लहानपणीं म्हणालों असेन.

कर्नल फ्राय साहेब सेनेकडे जात असतां वाटेनें मरण
पावला, तेव्हां अर्थात् वाशिगूतन हाच मुख्य अधिकारी
झाला. कां कीं, जरी कर्नल इन्स हा त्या जाग्यावर
नेमला होता तरी तो कामावर कधीं हजर झाला नाहीं.
सेनेतील सरदारांचे व शिपायांचे पगार कमी केले,
त्यावेळेस त्या लोकांस राग आला आणि वाशिगूतनास
फारच संकट पडलें. तथापि ह्याच्या सैन्यांत तीनशें
लोकांवर शिवबंदी लोक होते व दीडशें लोक इतर
होते व त्यांवर कप्तान मकार्ड साहेब अधिकारी होता,

त्यासर्व सेनेत वाशिगूतनानें मोठ्या प्रयत्नानें मोहिमभर बंदोबस्त राखला. फ्रंच लोकांची सेना किल्ल्यावरून येईल आणि आपला पराजय करील असे त्यास भय पडून तो ग्रेव मेदोज येथें परत गेला. ती जागा वसाहत केलेल्या जाग्याजवळच होती. त्या ठिकाणी त्याच्या लोकांनीं तोफा व इतर सामान वाहून नेलें त्यामुळें ते अगदीं थकून गेले होते व जवळ शिधासामग्रीही पुष्कळशी नव्हती, ह्मणून त्यानें भोंवताला खंदक खणून नवीन कुमक येई तो पर्यंत तेथें तळ देण्याचा निश्चय केला. नंतर "फोर्ट नेसेसिति" ह्मणून एक भुइकोट बांधला. ह्या कोटास एकाएकीं सुमारे नऊशें फ्रंच लोकांनीं येऊन वेत घेतला. वाशिगूतनानें गोळी वाजवली, परंतु त्याला कोट सोडून बाहेर जाणें भाग पडलें. त्यानें त्या लोकांपासून अप्रतिष्ठा न होतां उइल्स क्रीक येथें आपणांस जाऊ देण्याचें कबूल करून घेतलें. ह्या प्रसंगा इतक्या युक्तीनें तो वागला कीं, बर्गस सभेनें त्याची व त्याच्या सैन्याची फार वाहवा केली.

गवर्नर दिनविदी साहेबानें शिववंदीकडील लोकांचा बंदोबस्त चांगल्या तऱ्हेनें राखावा असा नवीन वेत केला, परंतु ह्या वेतानें जार्ज वाशिगूतन याची कर्नल ही पदवी जाऊन त्यास सनदी कप्तानांवरोवर चाकरी करण्याचा प्रसंग प्राप्त होणार होता ह्मणून त्यानें चाकरीचा राजीनामा देऊन चाकरी सोडली. पुढें मेरीलांद, एथील शार्पी नामें गवर्नरानें वाशिगूतन यास चाकरी करण्याचा आग्रह केला त्यावेळेस त्यानें उत्तर दिलें

कों, जर तुमच्या मनांत मी सनद घेऊन चाकरी करावी—हणजे ज्या कामांत मोठी पदवी नाही व मोठा पगारही नाही असे काम मी करावे—असे आहे तर तुझांस माझा पराक्रम टाऊक नाही आणि तो पराक्रम सनदेपेक्षाही पोकळ वाटतो असे होते. तो एक वर्ष स्वस्थ आपल्या घरी राहिला. पुढे सन १७५५ त उन्हाळ्या दिवसांत फ्रेंच व इंडियन यांजबरोबर लढाई करण्याकरितां जनरल ब्रादाक हा विलायतेहून दोन पलटणे घेऊन आला आणि वर्जिनियेत उतरला, त्यावेळेस वाशिंग्टनाला वालंतीयर एदिकांप ही पदवी देऊन पुनः चाकरीवर बोलावले. वाशिंग्टन हणाला स्वदेशाच्या कल्याणाकरितां चाकरी धरली आणि पैसा किंवा कीर्ति ह्यांकरितां धरली नाही, हा विचार केला तर माझी स्तुत्य इच्छा पाहून लोक चांगले केले असे हणतील.

ब्रादाक यानें स्वारी केली तींत त्याचा पराजय झाला, हे प्रसिद्धच आहे. बेंजामिन फ्रयांक्लिन हा सर्व प्रांतांतील डांकेच्या खात्यावर मुख्य होता त्यानें पुष्कळ प्रयत्न करून दीडशें छकडे व घोडे हीं, तोफा व सामान नेण्याकरितां मिळवून दिलीं. हे काम त्यानें फुकट केले. ब्रादाक ह्यानें विलायतेतील मंत्री लोकांस पत्र पाठविलें कीं, एथील अधिकारी आळशी आहेत. परंतु त्याच पत्रांत असे त्यानें लिहिलें आहे कीं, बेंजामिन फ्रयांक्लिन ह्यानें स्वामिकार्याविषयी युक्ति व उद्योग केला तसा मी येथें कधीं पाहिलाच नाही. ब्रादाक हा डिक्वेस्नी किल्ल्यावर हल्ला करण्याकरतां

पश्चिमेकडे चालता झाला. त्याच्या मनांत असें हो-
 तें कीं, फ्रेंच लोकांस इंग्रजांच्या मुलखांतून असें हाकू-
 न लावावें कीं, ते पुनः येणारच नाहींत. तिकडे वाट
 तर फार खडकाळ व कठीण होती; तेव्हां ब्रादाक ह्यानें
 वाशिग्तनास असें विचारिलें कीं, कोण या रीतीनें आपण
 जावें ह्मणजे उत्तम ? वाशिग्तन ह्मणाला त्यास माझ्या क-
 डून जितक्या युक्तीनें सांगवेलें तितक्या युक्तीनें असें
 सांगितलें कीं, निवडक लोक, हलक्या तोफा, आणि
 आवश्यक सामान इतकें घेऊन पुढें चलावें; मागून
 बाकीचें सामान, जड तोफा व बाकीचे लोक हळूहळू
 घेऊन येतील. हें सांगणें त्यास मान्य झालें. मग
 सैन्याचे दोन विभाग केले, त्यांत एक बाराशें लो-
 कांचा होता. त्या लोकांस घेऊन जनरल ब्रादाक
 साहेब त्वरेनें पुढें चालता झाला. बाकीचे लोक घे-
 ऊन कर्नेल दनवार हा मागून सावकाश जात होता. वा-
 टेनें वाशिग्तनास ताप लागला त्यामुळें पुष्कळ दिवस
 त्याचा खोळंबा झाला. तो बरा झाल्यावर जुलई महि-
 न्याच्या ८ व्या तारखेस जनरल साहेबापाशीं जाऊन
 हजीर झाला. त्यावेळेस तें सैन्य मानांगहेला नामें
 नदीच्या तीरावर उतरलें होतें. ती जागा दुवेस्त कि-
 ल्ल्यापासून पंधरा मैलांच्या आंत होती. त्या किल्ल्याशीं
 पोहोंचण्यास दोनदा नदी उतरावी लागणार होती व
 कांहींसें दक्षिणेकडे जावें लागणार होतें. स्पार्क साहेब
 असें लिहितो कीं, ९ व्या तारखेस प्रातःकाळीं सर्व
 तयारी झाल्यानंतर योधागनीच्या मुखाच्या खालच्या
 बाजूस सर्व सेना नदी उतरून चालती झाली. ती सेना

मानांगहेला नदीच्या दक्षिण बाजूने मोठ्या बंदोबस्ताने चालली, त्यावेळेस तिची शोभा इतकी दिसली की, वाशिग्तन नेहमीं असें ह्मणत असे कीं, ह्या वेळेप्रमाणें सेनेची शोभा मीं कधींच पाहिली नाहीं. प्रत्येक मनुष्याचा पोशाग नीट जसा असावा तसा होता, सेनानी लोक सेनास्तंभ धरून चालले होते, त्यांच्या बाहुभूषणांवर सूर्यकिरण पडले होते, उजव्या बाजूस नदी वाहत होती आणि डाव्या बाजूस हिरव्या चार झाडांची गार छाया त्यांजवर पडली होती, सरदार व शिपाई लोक मोठ्या आनंदांत होते व त्या उभयतां स एकसारखेंच वाटत होतें कीं, आपला जय खचित होईल. ते नुकतेच दुसरी नदी उतरून किल्ल्याच्या रस्त्यावरील एक्या टेकडीवर चढत होते, तीं एकाएकीं शत्रूंनीं बंदुकीच्या दोन फैरा झाडल्या, त्यामुळे सैन्यांत अगदीं घोटाळा झाला. ते शत्रु कोठें होते तेंही त्यांस दिसलें नाहीं. सैनिक लोक अगदीं भयाभीत झाले त्यांस देहभान राहिलें नाहीं. ते उगीच सुमारानें अरण्यांत बंदुका सोडीत व अव्यवस्थितपणें एकामेकांवरच पडत. त्यांजवर उजव्या बाजूनें व डाव्या बाजूनें एकदम गोळ्यांचा वर्षाव चालला होता त्यामुळे त्या लोकांची भयानें दाणादाण झाली होती ह्याप्रमाणें तीन तास पर्यंत हे युद्ध चाललें होतें. ज्या खडकाच्या आड फ्रेंच लोक व इंदियन लोक लपले होते त्यांच्या आरुपानें ते नेमक्या गोळ्या मारीत. व ब्रितिशांचे शिपाई सरासरी धोरणानें गोळ्या मारीत त्या कितीएकवेळ त्यांच्यां-

तल्या त्यांच्यांतच परस्परांस लागत होत्या. त्या लढाईत लोक पुष्कळ पडले. जखमी झालेले लोक व पडलेले लोक मिळून निम्यांपेक्षां अधिक होते. शायशी सरदारांपैकीं, सहा मारले गेले व सदतिसांस जखमा लागल्या. जनरल ब्रादाक साहेवास गोळीची जखम लागून तो तिनेच मेला. त्या युद्धांत वाशिग्तन घोड्यावर वसून चौहों दिशांस मोठ्या धैर्यानें हिंडत असे व सेनेतील लोकांस जनरल साहेबांचे हुकूम कळवीत असे. तो शत्रूस गोळी घालण्यास अगदीं उघड दिसत असे. लढाईनंतर त्यानें आपल्या भावास पत्र लिहिलें त्यांत त्यानें असें म्हटलें आहे कीं, मी या लढाईतून वांचलों हें ईश्वरानेंच केले. मी वांचेन किंवा मला कोणी राखील असें नव्हतें. मला चार गोळ्या लागल्या, त्यायोगांन माझ्या अंगरख्यास भोंकें पडलीं व दोन घोडे मी वर वसलों असतां गोळ्या लागून पडले. मृत्यु माझ्या आसपासच्या लोकांस नेत होता; परंतु मला धक्काही लागला नाही.

ह्या लढाईत इंग्लिशांचा पराजय झाला त्याविषयीं पुष्कळ दिवसपर्यंत लोक जिकडेतिकडे बोलत होते. ब्रादाक साहेब मरण पावला, त्याचें नांव निघालें लणजे पुष्कळ तऱ्हेनें लोक त्याची निंदा करीत. ह्या युद्धांत जे मुख्य लोक होते त्यांपैकीं वाशिग्तनाची मात्र ह्या कामांत प्रतिष्ठा झाली. जनरल ब्रादाक साहेवास वाशिग्तनानें ज्या युक्तीच्या व शहाणपणाच्या गोष्टी सांगितल्या त्यांजकडे त्यानें दुर्लक्ष केले असें ठरले. त्यांपैकीं मुख्य गोष्ट

ही होती कीं, शत्रु काय करितात व ते कोठें आहेत ह्याविषयीं सर्व गोष्टी कळण्याकरितां सेनेच्या पुढें इंदियन लोकांस पाठवावें, असें वाशिग्तनाचें ह्मणणें होतें; आणि पुढें त्याच्याच शौर्यानें व सावधगिरीनें बाकीची सेना नदी उतरून मागे गेली. ह्या कारणामुळे जेथें जेथें मानांगहेला - येथील लढाईची गोष्ट निघते, तेथें तेथें वाशिग्तनाची वाहवा करतात. पुढें त्याला नेहेमींची लश्करी कामाची सनद नव्हती ह्मणून कांहीं वेळपर्यंत मौत वर्नन येथें जें त्यास घर मिळालें होतें तेथें जाऊन तो रिकामा राहिला. ती जागा त्याच्या भावाची मुलगी मेल्यामुळे त्यास प्राप्त झाली होती. त्यावेळेस त्या प्रांतांतिल अद्जुतंत जनरलच्या कामास तो लागला. वसाहतवाल्यांचें सर्व लक्ष त्याच्याकडे लागलें होतें आणि पुढें लवकरच त्याला चाकरी धरावी लागली. जनरल ब्रादाक साहेबाचा पराजय झाला त्या योगानें सर्व प्रांतांच्या लोकांच्या मनांत सेनेविषयीं इतकी काळजी उत्पन्न झाली कीं, देवळांत पाद्री लढाईच्या गोष्टींविषयीं व देशप्रीतीविषयीं लोकांस व्याख्यानं देऊं लागले. पाद्री लोक आपल्या श्रोते मंडळीस लढाईकरितां उत्तेजनही देऊं लागले. त्या वेळेस एक्या पाद्रीनें जें संभाषण केलें तें पुढेंही लोकांनीं स्मरण धरावें असें होतें. पाद्री देवीस साहेब हा आपल्या श्रोत्यांस धर्मप्रतिपादन करीत असतां त्यानें त्यांस वाशिग्तनाची गोष्ट सांगितली. त्या वेळेस लोकांच्या मनावर फारच ठसा उमटला व पुढेंही तें भाषण इतर

ग्रंथकर्त्यांनी आपल्या ग्रंथांत उतरून घेतलें आहे. वीजिनियांतल्या सेनेतील लोकांच्या धैर्याचें वर्णन त्यानें असें केले आहे कीं, “लोकांनीं लक्षांत धरावया-जोगें धैर्याचें उदाहरण वाशिगूतनाचें आहे. परमेश्वरानें त्या पुरुषास अशा चमत्कारिक रीतीनें वाचविलें ह्यावरून तो स्वदेशास फार उपयोगी कामें करण्याकरितांच ठेविला आहे असें मला वाटते.” या गोष्टीपासून वसाहतवाल्या लोकांच्या मनांत लढाई-विषयीं उत्तेजन आलें आणि त्यांच्या कायदे करणाऱ्या मंडळीनें चार लाख रुपये देऊन नवीन सेनेची तयारी करण्याचा वेत केला, व वाशिगूतनास विनंती केली कीं, आपण मुख्य सेनापति व्हावे. त्यानें चाकरी पतकरण्याच्या पूर्वी त्या लोकांकडून पुष्कळ गोष्टी कबूल करून घेतल्या होत्या. त्यांतील ही एक होती कीं, सरदारांच्या नेमणुकींत माझे संमत असावे, सेनेविषयीं कायदे चांगले करावे, लोकांस पगार देण्यास अगदीं विलंब होऊं देऊं नये, आणि धान्यादिक पदार्थांचा पुरावा करण्याची तजवीज चांगली ठेवावी.

सन इसवी १७५५ च्या पाउसकाळीं वाशिगूतनास सेनापतीचें काम मिळालें, तेव्हांपासून तो अधिकार त्याजकडे सुमारे तीन वर्षे होता. या तीन वर्षांत त्यानें काय काय केले याचें वर्णन केले असतां वाचणारांस त्रास मात्र येईल सबब त्याची येथें गरज नाही. यास्तव येथें एवढें लिहिलें ह्मणजे पुरे कीं, वाशिगूतनाचे ठायीं चातुर्य, शांति, दृढनिश्चय, आत्म-

संयमन, व्यवस्था वगैरे जे गुण होते त्यांचा यावेळीं त्यास फारच उपयोग करावा लागला. सैन्याविषयीं सर्व कामांत राज्यकारभार करणारे लोक फार अळस करीत व विलंब लावीत यामुळे त्यास आपला वचाव करण्याकडेच फार लक्ष द्यावे लागे, यामुळे त्यास आपलें युद्धकौशल्य प्रकट करून कीर्तिसंपादन करण्यास अवकाश सांपडला नाहीं खरा; परंतु यावेळीं आपलें संरक्षण करण्याच्या ज्या युक्ति तो शिकला त्या पुढें त्याच्या फार उपयोगीं पडल्या. जी लढाई चालविली तिचा मुख्य उद्देश ओहिओ घेण्याचा होता, तो सन इसवी १७५८ त सिद्धीस गेला. मग वाशिग्टन लागलाच राजीनामा देऊन मौत वर्नन येथें गेला. ही लढाई त्यानें फार चांगली चालविली म्हणून सर्व लोकांत वाशिग्टनाची फार चहा झाली व सैन्यांतील लोकही त्याजवर खुष होऊन त्याचें कल्याण इच्छूं लागले.

सन १७५२ पासून १७७५ पर्यंत वाशिंग्टनने
कोणत्या घरगुती व सरकारी कामांत काळ
घालविला त्याचें वर्णन.

सन १७५५ ह्या सालांत वाशिंग्टन न्यूयार्क शहर
पाहावयास गेला असतां तेथें त्यास आपलें लग्न व्हावें
अशी दुसऱ्यानदा इच्छा उत्पन्न झाली. त्या ठिकाणीं
त्याच्या एका जिवलग मित्राच्या वायकोची मिस मेरी
फिलिप्स या नांवें एक बहीण होती तिजवर त्याचें मन
बसलें होतें. परंतु त्यास आपल्या मनांतील उद्देश
उघड करून दाखविल्यावांचूनच एकाएकीं न्यूयार्क
शहराहून जावें लागलें ह्मणून फिलिप्स हिनें
कप्तान मारिस ह्मणून वाशिंग्टनाचा एक स्नेही होता
त्याबरोबर लग्न केलें. मारिस व वाशिंग्टन यांचा
स्नेह ब्रादाकच्या स्वारींत पडला होता. नंतर पुढें
सन १७५८ त वाशिंग्टन जेव्हां सत्तावीस वर्षांचा
झाला त्यावेळेस त्यानें विवाह करण्याचा पक्का निश्चय
केला आणि सन १७५९ त फेब्रुवारी महिन्याच्या
सहाव्या तारिखेस मार्था नामक एका तरुण विधवेशीं
त्यानें विवाह केला. ही स्त्री चांगलीच सुरेख होती;
आणि लिहिणें, वाचणें वगैरे जे गुण सभ्य वायकांमध्ये
असावे त्या गुणांनीं संपन्न असून सधन अशीही
होती. हिला पहिल्या घरचे दोन मुलगे होते.

१ जे. ती. हेदली असें लिहितो कीं, हा विवाह ता. ६ जानेवा-
रीस झाला. त. छा.

२ जे. ती. हेदली लिहितो कीं, एक मुलगा ६ वर्षांचा व दुसरा
मुलगा ४ वर्षांचा अशीं दोन मुलें होती. त. छा.

हिच्या पहिल्या नव्यानें मरतांना आपली सर्व माल-
मत्ता हीस व दोघां मुलांस निमेनिम वांटून
दिली होती.

वाशिंग्टनाची यापुढील पंधरावर्षे घरगुती काम
पाहण्यांत व सरकारी कामकाजांत गेलीं. त्याच्या
घरची जमीन पुष्कळ होती तिची त्यास देखरेख
करावी लागत असे. वर्जिनिया प्रांतांत सरकारी
काम वहिवाटणाऱ्या सभेंत तेथील लोकांनीं ह्यास
सभासद नेमलें होतें, त्याबद्दल त्यास सरकारी काम
पुष्कळ पाहावें लागे.

त्या काळचे वर्जिनिया प्रांताचे दुसरे लोक जसें
हबसी गुलाम लोक विकत घेऊन त्यांजकडून आपलें
शेतकीचें वगैरे काम चालवीत असत तसें वाशिंग्ट-
नही करीत असे. त्या काळच्या लोकांच्या समजुती
निराळ्या होत्या, त्यामुळे मनुष्यास अत्यंत नीच जी
दास्यावस्था तींत राखणें हें अत्यंत अश्लाघ्य व पापदायक
कर्म आहे, असें जसें अतांच्या ज्ञानी लोकांस वाटतें
तसें वाशिंग्टनास वाटत नव्हतेंसें दिसतें. परंतु
एरवीं पाहिलें असतां परोपकारी व सदसद्विचार
करणारा जो हा विख्यात पुरुष त्याच्या मनांत हा
असल्या रुत्याचा अधमपणा आला नाहीं, हें पाहून
आह्मांस फार वाईट वाटतें, असो.

सन १७६० सालची त्यानें स्वहस्तानें लिहिलेली
एक वही आहे, तींतून पुढें आली कांहीं लेख उतरून
घेतों. त्यावरून तो आपल्या शेतापोताची देखरेख कशी
काय करीत असे, हें आमच्या वाचणारांच्या मनांत

येईल. “फेब्रुआरी तारीख ५—आजरोजीं मी आपलें रान पाहावयास गेलोंं होतोंं, तेथें स्तोफन एकसारखा काम करीत होता, हें पाहून मला मोठें आश्चर्य वाटलें. पुढें कांहीं माणसें लांकडे तोडीत होतीं तिकडे गेलोंं आणि पाहिलें तों ताम, जार्ज, मैक आणि विली ह्या चौघांनीं काल दहा वाजल्यापासून एकशें वीस फुटीच काय तें काम केलें. त्यावरून मी खालीं बसलोंं आणि पाहिलें तों ताम, आणि मैक ह्या दोघांनींच तीस मिन्युतांत एक पापलर नामक वृक्षाच्या बुंधाजवळचीं झुडपें तोडून टाकिलीं. त्या खोडावर दहा फूट लांबीच्या दोऱ्या मारिल्या आणि तें खोड एक एका बाजूस दहादहा फूट कापलें. नंतर त्यांनीं तें खोड आडवें चिरलें. मग कांहीं वेळ, आतां काय करावें असा विचार करून त्यांनीं तें दोन दिक्काणीं चिरलें व तें चौकोनी करण्याकरितां नेहमीं सोडून त्यावर दोऱ्या मारिल्या. इतक्या सर्व कृत्यास पंचवीस मिन्युते लागलीं व तें खोड आपण अगदीं खोर करावयास त्यांस आणखी वीस मिन्युते लागलीं. या प्रमाणें ७५ मिन्युतांत ह्मणजे सवा तासांत त्यांनीं वीस फुटी काम केलें. या हिशेवानें त्यांनीं दिवसाजवळ हल्लीं जें मान आहे त्या मानानें सकाळपासून संध्याकाळ पर्यंत एक एकास न्याहरीस दोन तास सोडून बाकीच्या वेळांत एकशें पंचवीस फुटी काम करावें व दिवस जसा जसा मोठा होत जाईल तसतसें अधिक अधिक काम करावें. हें काम चाललें असतां जार्ज आणि विली ह्यांनीं तत्ते चिरण्याचें तीस फुटी काम

केलें. या मानानें त्यांनीं सगळ्या दिवसांत एकशें ऐशी फुटी काम करावें. आतां हें काम पापलर झाड तोडण्याचें झालें. परंतु दुसरें झाड तोडण्याच्या व कापण्यांच्या कामांत जर कांहीं भेद असला तर पुढें तें काम होतांना पाहावें हणजे समजेल. असो."—
 “मार्च तारीख ८—आज पुष्कळ पाऊस पडून आमच्या शेतांत बीज पडली तिच्या योगानें हे हवसी लोक जायां झाले. त्यांपैकीं कांहींएकांस तर मोठी दुखापत झाली होती. त्यांच्या अंगांतून रक्त काढून टाकण्यानें ते बरे झाले”.—“मार्च तारीख २६—आजच्या रोजीं बहुतेक वेळ मी आपल्या कल्पनेनें नव्या प्रकारचा नांगर करण्यांत घालविला”—स्पार्क साहेबानें वाशिग्तनाचें चरित्र लिहिलें आहे त्यांत त्यानें ह्या प्रकारच्या नित्यकृत्यसंबंधी पुष्कळ चमत्कारिक तपशीलवार गोष्टी लिहिल्या आहेत.

त्याच्या आगरांत मुख्य उत्पन्न ह्यटलें हणजे तमाखूचें असे. बहुतेक तमाखू तो लंदनच्या बाजारास पाठवी व कधीं कधीं लिवरपूल व ब्रिसल एथेंही थोडथोडी पाठवी. त्यावेळेस वर्जिनिया प्रांतांतील सर्व श्रीमंत लोकांची चाल अशी असे कीं, त्यांस नित्य खर्चास जे जिनसपान्स अथवा कापडचोपड लागे तें ते लंदनच्या बाजारांतून एकदम आणवीत. त्या चालीप्रमाणें वाशिग्तन दरसाल दोनवेळ लंदनांत आपल्या गुमास्त्यास जिनसांची याद पाठवी. त्या यादींत त्यास घरगुती खर्चास जें धान्य वगैरे लागे तें; नांगर, खोरीं, कुदळी, विळे

वगैरे शेतकीच्या कामास लागणारीं आउतें; खोगीर, लगाम वगैरे घोड्याचें सामान; आणि त्यास व त्याच्या कुटुंबास जीं जीं वस्त्रें लागत तीं; इत्यादि सर्व लिहिलेले असे. तसेंच कोणत्या प्रकारचे जिनस पाहिजेत हेही त्या यादींत तो लिही. त्यानें लंदनांत एका शिंप्यास पाठविलेली एक चिठी आहे तींत तो असें लिहितो कीं, माझी उंची सहा फुटी आहे. त्याची बरोबर उंची पाहतां सहा फुटी आणि तीन इंच होती. व ह्या उंचीच्या मानानें पाहिलें असतां तो अंगानें किरकोळ होता व त्याचे हातपाय लांब असत. वाशिग्तनास लंदनास आपला एक गुमास्ता बाळगावा लागे. त्या गुमास्त्याच्या द्वारानें तो आपणास जो जो जिनस पाहिजे त्या त्या जिनसाच्या चिठ्या लंदनच्या उदम्याकडे पाठवी. त्या गुमास्त्यास सर्व जिनसांची एक याद व ते जिनस ज्या दुकानांतून घेतले असतील त्या दुकानदारांनीं त्याजकडे पाठविलेल्या किमतीच्या चिठ्या वाशिग्तनाकडे पाठवाव्या लागत. ह्या देण्या-घेण्याच्या कामांत तो इतका सावध असे कीं, त्यानें एक निराळीच वही घालून ठेविली होती. तींत तो लंदनास आपण पाठविलेल्या चिठ्यांचा व तिकडच्या उदम्यांकडून आलेल्या सर्व पावत्यांचा उतारा करून ठेवीत असे. याप्रमाणें घरगुती कामावर त्याची पूर्ण देखरेख असे तेणें करून त्यास सर्व जिनसांच्या किमती बरोबर कळत व गुमास्त्यानें कृत्रिम, अफरातफर किंवा सुस्ती वगैरे केली असतां त्यास तें तत्काळ कळे. तसेंच त्यास कोणी यत्किंचित् जरी ठकविलें तरी तो

तें सांगे व तें कपट तो लागलेंच दुसऱ्या पत्रांत लिहून आपल्या गुमास्त्यास कळवी. याप्रमाणें वाशिंग्टनाचें चित्त घरगुती कामाकडे असे, ह्मणून तें सरकाऱे कामांतून निघालें होतें कीं काय ? विलकूल नाहीं. त्या कामांतही त्याची दक्षता व सावधपणा असेच. यावेळीं मेरीलांद येथील राजधानी अनापोलिस ह्मणून गांव असे. हें गांव श्रीमान लोकांचें स्थान आहे ह्मणून लोकांत फार प्रसिद्धि असे. ह्या गांवीं वाशिंग्टन वारंवार जात असे. तेथें तो गेला असतां लोक त्याचा जो जो आदर सत्कार करीत तो तो ते मौतवर्नन एथें आले असतां तो परत करी. आपल्या घरीं कोणी आला असतां त्याचा उत्तम प्रकारें पाहुणचार करण्याविषयीं त्याची मोठी प्रख्याति होती. तो घरीं असला ह्मणजे त्याकडे जेवायखायला चार मित्र किंवा चार पाहुणे आल्यावांचून बहुत दिवस जात नसत, इतकें त्यास मंडळीचें वेड होतें. तो कधींकधीं जेव्हां अनापोलिस एथें जाई तेव्हां तेथें तो नाटकाचे वगैरे खेळ पहावयास जाई. घरीं असला ह्मणजे त्याची मुख्य कर्मणूक हटली ह्मणजे पारध. चांगली हवा पडली असली ह्मणजे आठवड्यांतून दोनदा किंवा तीनदा घोड्यावर बसून बरोबर कुत्रे व शिंगवाले घेऊन आपले शेजारी पाजारी चार गृहस्थ किंवा मौतवर्नन एथें राहावयास आलेले कोणी गृहस्थ ह्यांस समागमें घेऊन तो शिकारीस जात असे.

वाशिंग्टन जमींदार होता ह्यास्तव त्यास त्या जमी-

दारीच्या गांवासंबंधी पुष्कळ काम करावे लागे. तो मोठा चतुर व विचारी होता ह्यामुळे त्याचे लोकांत चौहीकडे मोठे वजन असे आणि त्याच्या शेजारच्या पाजारच्या लोकांत काहीं तंटावखेडा पडल्यास तो तोडण्याकरितां ते त्यास बोलावीत व काहीं महत्वाचे काम काज करणे झाल्यास त्यामध्ये त्यास मसलत विचारीत. तो ज्या बुरो ह्मणून गांवीं राहात असे त्या गांवच्या देवळाचा काहीं अधिकार त्याजकडे होता ह्यामुळे त्यास त्या गांवचेही पुष्कळ काम करावयाचे पडे. बुरो गांवचा पाद्री वाशिगूतनाची ही पुढील गोष्ट नेहमीं सांगत असे. त्या गांवचे देऊळ जुनें होऊन अगदीं मोडकळीस आले होते सव्व एक नवे देऊळ बांधण्याचा निश्चय ठरून ते कोणत्या ठिकाणीं बांधावे हेच ठरविण्याकरितां गांवच्या लोकांनीं पुष्कळ सभा केल्या. शेवटीं सगळ्या गांवकऱ्यांच्या दोन फळ्या पडल्या. कोणी ह्मणू लागले जुने देऊळ जेथे आहे तेथेच नवे बांधावे; व कोणी ह्मणू लागले कीं, जुने देऊळ बरोबर गांवचे मध्यभागीं नाही, तर देऊळ सर्व गांवकऱ्यांस सारखे जवळ पडण्याजोगें गांवाच्या मध्ये जें ठिकाण असेल तेथे बांधावे. ह्या दोन पक्षांपैकीं पहिल्या पक्षाकडे बहुमत होते. व शेवटच्या संमत जार्ज मासन ह्मणून वाशिगूतनाचा मित्र व शेजारी एक गृहस्थ होता त्यानें उभें राहून सर्व गांवकरी यांस असे सांगितले कीं, “आपले सर्व वाडवडील ज्या जुन्या देवळांत प्रार्थनेस जमत आले व जेथे आपल्या पूर्वजांचीं शरीरे पुरलीं आहेत अशा या जाग्याचा त्याग करणे

मला वरें वाटत नाही," वगैरे प्रकारचें त्याचें अत्यंत सालंकार, रसिक व वेधक असें भाषण ऐकून सर्व गांवकऱ्यांचें मन जुन्या ठिकाणींच देऊळ बांधण्याविषयी वळलेंसें दिसू लागलें. त्या प्रसंगीं वाशिगूतनानें उठून उभें राहून आपल्या खिशांतून बुरो गांवाचा एक नकाशा काढून तो सर्व गांवकऱ्यांस दाखविला. त्या नकाशांत सर्व गांवकऱ्यांचीं घरे टांचलेलीं होतीं व देवळाची नवी व जुनी अशा दोन्ही जागाही टांचलेल्या होत्या. तो नकाशा पाहतांच नव्या ठिकाणींच देऊळ बांधावें असें सर्वांनीं एकदम मत दिलें.

वर्जिनिया प्रांतांतल्या सरकारी सभेंत वाशिगूतन हा सभासद होता, त्याबद्दल जीं कामें करावीं लागत तीं करण्यांत तर तो फारच सावध असे. असें सांगतात कीं, एका प्रसंगीं तो सभेंत येऊन वसल्यावर सर्व सभेनें सांगितल्यावरून सभेंतील मुख्य वक्ता उठून उभा राहून वाशिगूतनास "तुम्ही लढाईत जीं अद्भुत कृत्ये केलीं त्यांबद्दल या वसाहतींतील सर्व मंडळी तुमचा मोठा उपकार मानिते," इत्यादि योग्य स्तुतीच्या गोष्टी बोलला. तें स्तुतीचें भाषण ऐकल्यावर त्यास उत्तर देण्यास वाशिगूतन उठून उभा राहिला; परंतु त्याच्या तोंडांतून एक शब्दही निघेना हें पाहून वक्ता मोठ्या चातुर्यानें त्यास झणाला कीं, "वाशिगूतन साहेब, तुम्ही खालीं वसा, तुम्ही जसे शूर व पराक्रमी आहां तसेच मर्यादशीळही आहां व तुम्ही मोठालीं कामें करूनही त्याबद्दल लोकांनीं स्तुति केली असतां तो ऐकण्यास तुम्हांस संकोच

वाटण्याचा जो हा गुण तुमच्या अंगी आहे त्यापुढे वक्तृत्व हा माझा गुण काहीच नाही." वाशिंग्टन-नाची चाल अशी असे की, जेव्हा जेव्हा सभा भरले तेव्हा तेव्हा तेथे जावयाचे, गैरहजर लहून कधी राहावयाचेच नाही. तो सभेत मात्र बहुतकरून बोलत नसे; जर बोललाच तर क्वचित् एखादे वेळेसच बोलले. परंतु सभेत जी जी गोष्ट चाले तिचा तो लक्ष-पूर्वक विचार करी व जेव्हा कधी तो बोलले तेव्हा विष-यास अगदी लागून ज्या गोष्टी असत त्याच तो बोलले. त्याचे चरित्र लिहिणारा एक गृहस्थ असे लहणतो की, "तो विषय पूर्ण समजून घेई. परंतु त्याने पांडित्य-युक्त मोठे लांबलचक भाषण केले किंवा आवेशाचा वादविवाद चालत असता त्यांत तोंड घातले असे कधीही घडले नाही. सरकारी सभामध्ये त्याचे वजन असे ते वाक्चातुर्याने आलेले नव्हते; तर तो मोठा अक्लवान् व दक्ष होता तेणेकरून आलेले होते". अमेरिकाखंडातील वसाहती व इंग्लंड देश यांच्यामध्ये जो तंटो उत्पन्न झाला त्याच्या आरंभी अमेरिकेतील इतर लोकांची नावे जशी प्रसिद्धीस आली होती तसे वाशिंग्टनाचे आले नव्हते, ह्याचे कारण, तो मोठा वक्ता नव्हता हे कदाचित् असावे. ह्यावरूनच कोणी असे सिद्ध करतात की, त्या तंट्या-च्या आरंभी आपल्या देशावरील जुना अंमल उडवून टाकून नवा स्थापावा असे त्याचे मत नव्हते; परंतु वास्तविक पाहता खरी गोष्ट ही आहे की, वाशिंग्टन हा पहिल्यापासूनच हेनरी राजादिकांच्या पक्षांतला

होता व त्यावरून हा तंडा कदाचित् मिटेल असे त्यास बहुत दिवस वाटत होते. तरी छापील कागदांच्या कायद्यास तो उघडपणे प्रतिकूल होता. तो त्यास "हा अन्यायाचा व लोकांची स्वतंत्रता बुडविण्याचा प्रकार आहे" असे स्पष्ट म्हणत असे.

इंग्लंड आणि अमेरिका ह्यांचा तंडा वाढत वाढत अगदीं अणीवाणीवर येत चालला होता. पूर्वी लार्ड ब्रादफर्ड हा वर्जिनिया प्रांताचा गवर्नर होता तो जाऊन त्याच्या जागी लार्ड दन्मोर हा सन १७७३ त गवर्नर होऊन आला त्याने त्या प्रांताची हौस आफ् वर्जेसस नामक सभा आपल्या इच्छेप्रमाणे चालत नाहीशी पाहून सभासदांस घरोघर निघून जाण्यास सांगितले. पुढे सन १७७४ त पुनः सभा भरल्यावर अमेरिकन लोकांस लवकरच वर्तमान कळले की, इंग्लंडच्या पार्लमेंत नामक सभेने बोस्तन नामक बंदर खड्यास करून बाद करण्याविषयी कायदा ठरविला. ही बातमी ऐकून तर लोक फारच चवताळले आणि मे महिन्याच्या २४ तारखेस हौस आफ् वर्जेसस नामक सभेने असे ठरविले की, जून महिन्याच्या पहिल्या तारखेस इंग्लिश पार्लमेंत सभेने बोस्तन बंदराविषयी केलेला नवा कायदा अमलांत येणार आहे; तर त्या दिवशीं सर्वांनी उपास करून मोठ्या नम्रतेने परमेश्वराची प्रार्थना करावी की, "देवा! आम्हां गरीबांवर हा जो मोठा अनर्थ गुदरूं पाहत आहे त्याचे तू निवारण कर." असा त्या सभेचा ठराव झाल्यावरून गवर्नर दन्मोर ह्याने दुसऱ्या दिवशीं सभासदांस निरोप दिला, तेव्हां त्या सभा

सदांपैकीं पुष्कळ लोक राली नामक चावडीसारखी एक जागा होती तेथें तत्काल जमले आणि तितक्याच मंडळींची एक सभा करून तींत असा विचार ठरविला कीं, या अमेरिका खंडांत ज्या इंग्लिश वसाहती आहेत त्या सर्वांनीं आपआपले मुखत्यार पाठवून एक सर्वसाधारण सभा करावी ह्मणून आपण सर्व वसाहतींच्या लोकांस पत्रें पाठवावीं. ही सर्व साधारण सभेची कल्पना आदल्या वर्षींच फ्रांक्लिन यानें काढली होती.

सन १७७४ त आगष्ट महिन्याच्या पहिल्या तारखेस वर्जिनिया प्रांतांतील सर्व परगण्यांतील लोकांनीं पाठविलेल्या मुखत्यारांनीं विलियम्सबर्ग एथें एक सभा करून सर्वांच्या संमतानें ह्या पुढील सात पुरुषांस वर्जिनिया प्रांताचे मुखत्यार करून त्यांस "कान्ग्रेस" नांवाच्या सर्व साधारण सभेंत पाठवावें असें ठरविलें. त्या सात असामींचीं नांवेः— पेटन रांदाल्फ, रिचार्ड हेन्री ली, जार्ज वाशिंग्टन, पात्रिक हेन्री, रिचार्ड ब्लांद, बेंजामिन हारिस, आणि एड्मंड पेंदल्टन हीं होत.

सप्तंबराच्या सातव्या तारखेस हे सात असामी व इतर प्रांतांतून आलेले मुखत्यार हे सर्व फिलदेल्फिया नामक नगरांत जमले. इतर अकरा प्रांतांचीं नांवेः— न्यूहाम्पशीयर, व्होदबेट, कनेक्टिकत, न्यूयार्क, न्यूजर्सी, मासाच्युसेत, पेन्सिल्वेनिया, दिलावर, मेरिलांद, नार्थ-कारोलैना, आणि सौथकारोलैना अशीं होती. याप्रमाणें ही नवीन "कान्ग्रेस" सभा होऊन सभासदांनीं काम करण्यास आरंभ केला. ह्या सभेचा मूळ उद्योग ह्मणून

इतकाच होता कीं, हिच्या सभासदांनीं इंग्लंडच्या राजा स अमेरिका खंडांतील लोकांच्या दुःखाची दाद लागण्याकरितां विनयपूर्वक अर्ज्या कराव्या. इंग्लंडच्या लोकांस, "तुम्ही चांगले न्यायी आहां, तेव्हां आम्हांवर असा जुलूम होऊं देऊं नका." अशा प्रकारच्या मजकुराचीं पत्रें लिहावीं.

ह्या "कान्ग्रेस" सभेंत प्रत्येक सभासद कोण-कोणतें काम करी याचा निश्चय बराबर करितां येत नाही. कां कीं, त्या सभेची तपशीलवार हकीकत छापून प्रसिद्ध केलेली नाही. तथापि ही गोष्ट अगदीं निश्चित आहे कीं, त्या सभेंत वाशिंग्टन हा मुख्य सभासदांपैकीं एक होता, व सर्व कामांत तो जी मसलत देई तीस सर्व सभासद पराकष्टेचा मान देत. पात्रिक हेन्री ह्यून जो वर सांगितला तो मोठा वक्ता होता. त्यास कोणी एकदां असें विचारिलें कीं, ह्या कान्ग्रेस सभेंत श्रेष्ठ कोण ? ह्या प्रश्नावर त्यानें असें उत्तर दिलें कीं, वक्तृत्वगुणानें जर हटलें तर सौथ-कारोलैना येथील मि. रतलेज ह्यून जो गृहस्थ आहे तो सर्वांपेक्षां श्रेष्ठ आहे; परंतु पक्की माहितगारी व मार्मिकपणा ह्या गुणांनीं पाहिलें तर वाशिंग्टन हा सर्व सभासदांपेक्षां श्रेष्ठ आहे.

ही "कान्ग्रेस" सभा सन १७७५ त मे महिन्याच्या दुसरे तारखेस भरली. पहिल्या वर्षी जे सभासद आले होते तेच बहुत करून ह्यावर्षीही आले होते. बेंजमिन फ्रांक्लिन हा मात्र तेवढा पेनासि-

ल्वेनिया प्रांतांतून नवा मुखत्यार आला होता. पहिल्या वर्षी ह्या सभेने इंग्लंडचा राजा जार्ज ह्यास जी अर्जी केली होती तिजपासून कांहींच झालें नाहीं. अमेरिकन लोकांचें स्वातंत्र्य मोडावें याविषयीं ब्रिटिश पार्लमेंताचा विचार पहिल्या वर्षापेक्षां ह्यावर्षी अधिक आग्रहाचा दिसूं लागला हें पाहून अमेरिकन लोकांनींही आपलें स्वातंत्र्य राखण्याचा पूर्ण निश्चय करून सर्व देशाच्या संमतानें असें ठरविलें कीं, परम त्वरा करून आपल्या रक्षणाचे जे जे उपाय होतील ते ते करावे. मग त्यांनीं बोस्तनबंदरांतील ब्रिटिश सैन्यास वेढा देऊन जी फौज होती तीस अमेरिका खंडांतील फौज असें ठरवून पंधराव्या तारखेस जार्ज वाशिंग्टन यास “कमांडरिन् चीफ,” ह्मणजे मुख्य सेनापति नेमिलें व इतर सर्व सभासदांनीं शपथा घेतल्या कीं, आह्मी आमच्या प्राणांत प्राण आहेत तोंपर्यंत शरीरानें, मनानें व द्रव्यानें वाशिंग्टनास आमच्या कडून जितकी मदत होईल तितकी आह्मी करूं.

स्वातंत्र्याकरितां लढाई.

सेनापतीचा अधिकार प्राप्त झाला त्यावेळीं वाशिंग्टनाचें वय त्रेंचाळीस वर्षांचें होतें. त्यापासून पुढें आठ वर्षांचें त्याचें चरित्र व अमेरिकेचा त्या आठ वर्षांचा इतिहास हीं दोन्ही एकच आहेत. हा ग्रंथ अगदीं संक्षिप्त आहे ह्मणून ह्या काळच्या त्याच्या मुख्य मुख्य गोष्टी मात्र लिहिल्या आहेत; चांगलें तपशीलवार वर्णन केले नाहीं.

मुख्य सेनापतीचें काम मिळाल्यावर वार्शिगूतनानें प्रथमतः आपलें सैन्य जमा करून त्यांत एकावर एक असे कामगार नेमून त्याची व्यवस्था केली. या सैन्यांतील लोक अगदीं दुबळे होते, त्यांपाशीं लढाईच्या सामानांचा पुरावा मुळींच नव्हता, किंवा असला तर फारच कोता होता. त्या फौजेत शिपायांचे उद्देश साधारण फौजेतील शिपायांच्या उद्देशांपेक्षा निराळेच असत. तींतील मोठाले कामगार एकमेकाचा मत्सर करीत. “कान्ग्रेस” सभेचे निश्चयही पक्के दृढ नसत. इतक्या सर्व अडचणींचा बंदोबस्त ठेवणें फार कठीण होतें. इतकीं विघ्नें होती तथापि त्यास त्या कामांत बहुत यश मिळालें. त्यानें आपल्या फौजेची व्यवस्था केली ती अशी कीं, सर्व फौजेच्या सहा टोळ्या केल्या; एकेका टोळींत सहा पळटणी केल्या; त्या सैन्यांत असा नियम केला होता कीं, एकेका प्रांतांतील सैन्यानें जमवेल तितकें एकत्र जमावें व त्या सैन्यावर त्याच प्रांतांतील सरदार असावा. सर्व फौजेचे त्यानें मोठे मोठे तीन भाग केले होते. एकएका भागांत बराबर पळटणी होत्या. सैन्याच्या कामांत घडामोड करणें वगैरे ती सर्व मुख्य सेनापतीसच करावी लागे. मुख्य जी कान्ग्रेस सभा ती त्यानें एकादी नवीन कल्पना काढली असतां ती पसंत करून तिचें ग्रहण करी; परंतु नवीन कल्पना काढणें, व्यवस्था करणें, इत्यादि सर्व मुख्य सेनापतीसच करावें लागे. जोंपर्यंत लढाई चालू होती तोंपर्यंत वार्शिगूतनानें मुख्य सभेशीं

सतत एकसारखा पत्रव्यवहार चालूच ठेविला होता. त्याजकडून आलेली सगळीं पत्रे सर्व सभा भरून तिजमध्ये वाचीत व फौजेसंबंधी कोणतीही मोठी गोष्ट कर्तव्य झाल्यास तो सांगे त्याप्रमाणे करित. याप्रमाणे सर्व फौजेचे काम त्याच्या एकट्याच्या बुद्धीप्रमाणे चालले होते. त्यास मुख्यसभेशीं पत्रव्यवहार ठेवावा लागून खेरीज निरनिराळ्या प्रांतांतील राज्यकारभारांतिल मुख्य मुख्य लोक, कायदे करणाऱ्या निरनिराळ्या मंडळ्या, तेथील सुभेदार वगैरे या सर्वांशीं ही पत्रव्यवहार ठेवावा लागे.

वाशिग्तनास मुख्य सेनापतित्व प्राप्त झाल्यानंतर त्याचे एक वर्ष बहुतेक ही व्यवस्था करण्याखालीच गेले. त्यावर्षी फारसा युद्धप्रसंग झालाच नाही. त्या सालाच्या शेवटीं जेव्हां फौजेस निरोप दिला, त्यावेळेस सगळी फौज (९६५०) नऊ हजार सहाशे पन्नास इतकी होती. तिजपैकीं एक हजारांवर लोक रजेवर होते. ही रजा त्यांस दुसऱ्या वर्षी पुनः चाकरी पतकरण्याकरितां द्यावी लागत असे. ही रजा देण्याची चाल मोठीच अडचणीची होती. वाशिग्तन यानें स्वतः एकेठिकाणीं असें लिहिलें आहे कीं, “मार्गोल इतिहास पाहिले असतां आह्मांस या प्रसंगीं जशी अडचण होती तशी कोणासही होती असें सांपडावयाचें कठीण. ती अडच ही कीं, आह्मांस सगळ्या सहा महिन्यांत दारू जवळ नसतां इंग्लंडच्या निवडक फौजेशीं टक्कर मारावयाची व सहा महिन्यांनीं पाहिल्या फौजेस निरोप देऊन नवीन फौज तयार

करावयाची." असो, अमेरिकन लोकांस ह्या प्रकारच्या अडचणी होत्या खऱ्या; परंतु हिंवाळा अगदीं डोक्यावर आला होता त्यामुळे इंग्लिश लोकांच्याने त्या अडचणीपासून आपले हित करून घेवले नाही.

वाशिंग्टनाने जेव्हां मुख्य सेनापतीचे काम स्वीकारिले तेव्हां आपणास दरवर्षी कांहीं दिवस मौतवर्नन एथे राहावयास सांपडेल असे त्याचे धोरण होते; परंतु ती गोष्ट होणे अशक्य असे त्याच्या अनुभवास आल्यावरून त्याची वायकोच दरवर्षी हिंवाळ्यांत लढाई तहकूब झाली म्हणजे जेथे त्याची छावणी असे तेथे जाई आणि वसंतांत लढाईस आरंभ झाला म्हणजे पुनः मौतवर्नन एथे परत येई. ह्यामुळे वाशिंग्टनस घरीं जाऊन आपल्या शेतवाड्या वगैरे पाहावयास सांपडत नसे, तथापि त्यानें घरगुती कामाची उपेक्षा अगदीं केली नाही. त्यानें आपल्या शेतवाडीचे वगैरे घरगुती काम लंड म्हणून त्याचा कोणी नातलग होता त्याच्या गळ्यांत घातले होते. हा मनुष्य मौतवर्नन एथे जे जे घडे व जे जे चालत असे त्या सर्वांची तपशीलवार हकीकत महिन्यांतून दोन तीन वेळा वाशिंग्टनाकडे लिहून पाठवी, व वाशिंग्टनही अगदीं नियमाने वेळच्या वेळीं त्याच्या पत्राचे उत्तर धाडी.

अमेरिकेंत इंग्लिश लोकांचा जो सुभेदार होता, त्याच्या जागीं सन १७७५ या सालीं जनरल हार्वे नामें दुसरा गृहस्थ इंग्लंडाहून आला. हा हार्वे तेथे फौजेची तयारी करीत होता. ही फौज न्यूयार्कावर

स्वारी करण्याकारितां तयार होत आहे असें पहिल्यानें वाटत होतें; परंतु हावे याचा वास्तविक उद्देश नार्थ-कारेलैना प्रांतावर स्वारी करण्याचा होता. इकडे वा-शिंगूतन बोस्तनावर हल्ला करण्याकारितां अगदीं सिद्ध होता. परंतु त्याच्या हाता खालच्या सरदारांच्या मना-स ती मसलत न आल्यामुळें दार्चेस्तर नांवाचे किल्ले घेण्याचा प्रयत्न करावा असें ठरलें. आणि त्या ठरावा-प्रमाणें अमेरिकन लोकांनीं सन १७७६ ह्यांत मार्चा-च्या ४ थ्या तारखेस ते किल्ले हस्तगत केल्यावर पुढें १७ व्या तारखेस इंग्लिश लोक बोस्तन सोडून निघून गेले. या प्रसंगीं काँग्रेस सभेनें सभानायकाच्या सहीचें कृतज्ञतासूचक एक पत्र वाशिंगूतनास पाठ-विलें व त्याच्या नांवचें एक सैन्याचें पदक त्यांनीं स्थापलें. असो, जनरल हावे यानें बोस्तन सोडल्यावर त्याची फौज न्यूयार्कावर हल्ला करण्याचा विचार करी-त समुद्रकिनाऱ्यानें घिरट्या घालित होती. पुढें ती फौज जून महिन्याच्या २८ व्या तारखेस सादिहुक एथें उतरली त्यावेळेस वाशिंगूतनाच्या सैन्याची तयारी शत्रूच्या लोकांचा प्रतिबंध करण्याजोगी नव्हती, म्हणून त्यांनीं लांग नामक बेट सर केलें आणि वाशिंगूतनास न्यूयार्क सोडून मार्गें हटून लायर नामक नदीच्या पली-कडे जावें लागलें. लांग बेटाजवळ पराजय झाल्यामुळें वाशिंगूनास आपल्या फौजेची चांगली नवी व्यवस्था करण्याची फारच जरूर वाटून त्यानें मुख्य सभेस एक पत्र पाठविलें, त्यांत त्यानें लिहिलें कीं, “ ह्या पराजयावरून माझी अशी पक्की खातरी झाली कीं,

भापल्या देशाचें स्वातंत्र्य राहावें असें सभेच्या मनांत असल्यास ती गोष्ट अशा उपच्या फौजेच्या हातून कदापि घडावयाची नाही; तर त्या उद्देशाच्या सिध्यर्थ भापणास नेहमीची फौज ठेविली पाहिजे. ह्मणजे ही आपली लढाई संपे तोंपर्यंत एकदां ठेविलेली फौज काढणें कामाचें नाही, तरच लढाई चांगली चालून भापणास यश येईल; नाही तर वर्षाचे वर्षास नव्या ठेवलेल्या फौजेकडून कांहीं व्हावयाचें नाही; मी आपलें हें मत मागें अनेक वेळ सभेस लिहून कळविलें आहे; तर सभेनें याविषयीं चांगला विचार करावा. ” या प्रमाणें त्यानें निक्षून लिहिल्यामुळें सभेनेंही त्या गोष्टीचें चांगलें मनन करून त्यांनीं त्याच्या ह्मणण्याप्रमाणें फौजेसंबंधी सर्व कामाचा त्यास मुखत्यार केलें.

सुमारें याच वेळेस अमेरिकन लोकांनीं नवा कायदा केला, त्यांत “ इंग्लंडच्या वसाहती ” असें जें पूर्वी नांव होतें तें अगदीं मोडून टाकून तेरा प्रांत मिळून अमेरिकेंतील “ युनैटेड स्टेट्स ” ह्मणजे अमेरिकेंतील परस्परांशीं संबंध ठेवणारीं स्वतंत्र संस्थानें असें नांव दिलें. हा कायदा सेनापति वाशिंग्टन यास व त्या वसाहतींतील मुख्य मुख्य लोकांस फारच आवडला व त्यांस आपला व इंग्लंडचा सख्यभाव होणें असंभाव्य असें फार दिवसांपूर्वीच कळून आलें होतें त्याप्रमाणें अमेरिकन लोक स्वतंत्र झाल्यावर लवकर इंग्लंडाहून लार्ड कर्द हावे हा राजाचा वकील होऊन अमेरिकेंतील लोकांशीं कांहीं तहाचीं कलमें बोलावयाकरितां आला; परंतु

हींच कलमें बोलण्याकरितां कांहीं वेळा पूर्वी तो आला असता तर कांहीं फळ झालें असतें. तो वेळ निघून गेल्यावर आला, यामुळे त्याच्या येण्यापासून कांहीं एक उपयोग झाला नाही.

याप्रमाणें हावे याची वकिली व्यर्थ झाल्यावर पुनः लढाई सुरू झाली. मागल्या हिंवाळ्यांत वाशिंग्टन-स नवा पूर्ण अधिकार प्राप्त झाल्यावरून त्यानें पाहिजे तसा सैन्याच्या कामांत फेरफार केला होता व आपल्या मनाजोगी तयारी वगैरे केली होती; परंतु पुढें जून व जुलई या दोन महिन्यांत चांगली मोठीशी लढाई झाली नाही. तरी जुलई महिन्यांत एक मोठी सांगावयाजोगी गोष्ट घडली. ती ही कीं, फ्रेंच लोकांनीं अमेरिकन लोकांच्या कुमकेंकरितां मार्क्स लाफेती यास अमेरिकेस पाठविलें.

पुढें सन १७७७ चे अखेरीस अमेरिकन लोकांच्या दोन वेळ पराजय झाला. एकवेळ सप्टेंबराच्या ११ व्या तारिखेस ब्रादिवैन एथें झाला. दुसऱ्या वेळेस जर्मन तौन एथें झाला. या वर्षाच्या शेवटीं वाशिंग्टन हिंवाळ्यांत पालेफोर्ज एथें छावणी करावयास गेला. या हिंवाळ्यांत वाशिंग्टनस अनेक संकटे व दुःखें अशीं भोगावीं लागलीं कीं, तेणें करून तो खरा स्वदेशाभिमानी व खरा सहनशील होता असें स्पष्ट दिसून आलें. लंदन शहरामध्ये त्याच्या नांवाचीं बनाऊ पत्रें छापून एक ग्रंथ प्रसिद्ध केला. व कांहीं दिवसांनीं तींच पत्रें त्याच्या दावेदारांनीं न्यूयार्क शहरांत पुनः छापून त्या प्रांतांत घडूंकडे पसरतशीं केलीं. असो, याहीपेक्षां दुसरें एक

मोठेंच अरिष्ट आलें होतें, आणि त्याचें निवारण झालें नसतें तर मोठाच अनर्थ झाला असता. तें अरिष्ट हें कीं, त्याच्या हाताखालच्या कांहीं कामगारांनीं कट करून त्याचा नाश करण्याची मसलत केली होती. त्या मसलतीस कान्ग्रेस सभेंतील कांहीं सभासदही अनुकूल होते. ह्या कटांत कान्वे, गेत्स, व मिफिन हे सेनापति मुख्य होते. त्यांचा बेत वाशिंग्टनाकडील मुख्य सेनापतीचा अधिकार काढण्याचा होता. प्रारंभीं त्यांनीं लोकांच्या मनांत वाशिंग्टनाविषयी बरेंच वाईट भरून दिलें होतें. परंतु पुढें कान्ग्रेस सभेंतील लोकांतच तो योग्य व चांगला आहे असें बहुमत पडल्यावरून तिनें वाशिंग्टनासच त्या कामावर राखून त्याच्या शत्रूंचा कट मोडून टाकिला.

तसेंच ह्या हिंवाळ्यांत वाशिंग्टनाजवळ धान्याच वगैरे पुरावा चांगला नव्हता ह्यामुळे फौजेत दंगे होण्याचे प्रसंग येत; परंतु त्यानें आपल्या चातुर्यानें व हुशारीनें त्या सर्व अनर्थांचें निवारण केलें. याप्रमाणें अनेक प्रकारच्या संकटांनीं परिपूर्ण असा तो हिंवाळा गेला.

सन १७७८ राच्या वसंत ऋतूंत वाशिंग्टनानें लढाईस पुनः आरंभ केला. एकंदर पाहतां सन १७७७ राचें वर्ष अमेरिकन लोकांसच हितावह असें गेलें. त्यावर्षीं इंग्लिश लोकांस फिलदेल्फिया सोडून समुद्रकिनाऱ्याकडे हटून जावें लागलें. तसेंच मन्मथ एथें जी मोठी लढाई झाली तीतही अमेरिकन लोकांचाच जय झाल्यासारखें झालें, परंतु अमेरिकन हें

कांस अतिशय ईर्ष्या होण्याजोगें वर्ष लटलें लणजे सन १७७८ राचें झालें. त्यावर्षी त्यांचा व फ्रेंच लोकांचा मित्रत्वाचा तह होऊन फ्रेंच लोकांच्या राजानें अमेरिकन लोक स्वतंत्र आहेत असें मान्य केलें. हा तह मे महिन्यांत झाला. पुढें जुलई महिन्यांत फ्रान्साहून अमेरिकन लोकांच्या कुमकेकरितां वारा लहान व चार मोठीं अशीं सोळा गलबतें दाखल झालीं. पुढें हिवाळ्यांत इंग्लिश लोकांच्या अमलांतला कानडा लणून देश आहे त्यावर हल्ला करावा अशी कान्ग्रेस सभेंत मसलत निघाली होती. परंतु वाशिग्टनानें ही चांगली नाही असें बहुत प्रकारें दाखविल्यावरून ती मोडली.

सन १७७९ वें वर्ष एकंदर पाहतां अमेरिकन लोकांस हितावहच गेलें. परंतु त्यांत महत्वाच्या लणून फारशा गोष्टी घडल्या नाहींत. या वर्षांत कांहींशा जमेस धरावयाजोग्या दोन गोष्टी घडल्या. एक ही कीं, कांहीं इंदियन लोक इंग्लिशांकडे जाऊन मिळाले होते त्यांचें पारिपत्य करण्याकरितां त्यांवर अमेरिकन लोकांनीं स्वारी केली. दुसरी गोष्ट ही कीं, जुलई महिन्याच्या चवथ्या तारिखेस एका एकीं हल्ला करून त्यांनीं पाइंत नामक जागा घेतली.

लाफेती हा फ्रान्सास परत गेला होता तो सन १७८० च्या एप्रिल महिन्यांत फिरून अमेरिकेंत आला. त्यानें अमेरिकन लोकांस बातमी सांगितली कीं, फ्रेंच सरकार तुमच्या कुमकेकरितां एक आरमार पाठवीत आहे. त्यांत समुद्रावर युद्ध करणारी व

जमिनीवर युद्ध करणारी फौज आहे. ही फौज लवकरच येऊन पोहोचेल. त्याप्रमाणे जुलई महिन्याच्या १० व्या तारखेस न्होड्स बेट येथे फ्रेंच आरमार येऊन पोहोचले. त्यांत आठ लहान व दोन मोठी अशीं दहा जहाजे होती. या आरमाराचा एक मुख्य अधिकारी होता. त्यावर भूमीवर लढणारी ५,००० फौज होती तिचा मुख्य अधिकारी रोचंबो नामें सरदार होता. आरमार आल्यावर पुढे लवकरच रोचंबो व वार्शिगूतन यांची भेट होऊन त्यापुढे परस्परांच्या साहाय्याने कसकशी लढाई चालू व्हावयाची हे त्यांनी ठरविले. या वर्षी तादृश महत्वाची दुसरी कांहीं गोष्ट घडली नाही. कांहींशी जमेस धरावयाजोगी एक गोष्ट घडली ती ही की, या वर्षी मेजर अंद्री याची चौकशी होऊन त्यास देहांत शिक्षा झाली. ती गोष्ट अशी—अमेरिकन लोकांच्या फौजेत वार्शिगूतनाचे हाताखाली आर्नाल्ड म्हणून एक सरदार होता, हा याच लढाईत मोठे शौर्य व युद्धकौशल्य दाखवून मोठ्या अब्रूस आला होता, म्हणून या वेळीं त्याकडे वेस्त पाडत व दुसरे कांहीं किल्ले यांचा अधिकार दिला होता. हा मनुष्य बराच डौली व उधळ्या असे त्याजमुळे त्यास फार कर्ज झाले. ते फेडता यावयाजोगी त्यास मिळकत नव्हती, ते करून त्याची बुद्धि फिरून तो इंग्लिशांस फितूर झाला सुमारें सन १७७९ पासून त्याने इंग्लिश लोकांचा मुख्य सेनापति जो सर हेन्री क्लिंतन याजबरोबर फितूरी पत्रव्यवहार चालविला होता. आणि तो अमेरिकन लोकांच्या फौजेत झालेल्या मसलतीची वगैरे

बातमी त्यास गुप्तपणे कळवीत असे. पाहिल्या पाहिल्याने त्यांचीं एकमेकाकडे जीं पत्रे जातयेत तीं नांवावांचून असत. परंतु शेवटीं आर्नाल्ड यानें गुप्तपणा सोडून दिला. तेव्हां या फितुरापासून आपला नफा करून घ्यावा ह्मणून सर हेन्री क्लिंतन यानें आपल्या सैन्यांत शूर व हुशार असा अंद्री ह्मणून एक लहानसा कामगार होता त्यास आर्नाल्ड याशीं मसलत वगैरे करण्याकडे नेमिलें. त्या परस्परांचीं कांहीं पत्रे "गस्तवास" व "जान अंदरसन" अशा कल्पित नांवांचीं जात येत असत. पुढें आर्नाल्ड यास वेस्त पाइंत नामक किल्ल्याचा अधिकार मिळाल्यावर त्यानें तो किल्ला दग्यानें इंग्लिशांस देण्याची मसलत केली. ती सिद्धीस नेण्याकरितां अंद्री याची समक्ष भेट घेणें त्यास भाग पडलें. मग ती भेट कशी काय व्हावी त्याचा वेत ठरून अंद्री हा बलचर नांवाच्या एका गलबतांत वसून हद्सन नदीनें वर चढून किंग्स फेरी या जाग्याच्या जवळ कांहीं मैलांवर येऊन राहिला. तेथें त्याची व आर्नाल्ड याची रात्रीं संकेताप्रमाणें भेट झाली. त्या रात्रीं त्यांचें सर्व काम उरकलें. नाहीं, ह्मणून आर्नाल्ड यानें अंद्री यास अमेरिकन लोकांच्या छावणींत स्मिथ नांवाच्या ज्या गृहस्थाच्या घरांत आपण राहत होता तेथें दिवसास लपून राहण्याचा आग्रह केला. त्यास तेथें ठेवून आर्नाल्ड सर्व कागदपत्र वगैरे करावयाचे तें काम आटपून सकाळीं दहा वाजतां वेस्त पाइंतास माघारां निघून गेला. संध्याकाळीं

अंद्री यानें शिपाईगिरीचा पोषाक बदलून साधा पोषाक केला आणि आर्नाल्ड यानें दिलेले कागदपत्र घेऊन स्मिथ याचें घर सोडलें आणि नदी उतरून पार जाऊन न्यूयार्क शहराकडे चालता झाला. त्याच्या मनांत बलचर नांवाच्या इंग्लिश जहाजाकडे माघारें यावें असें होतें, परंतु ती गोष्ट घडली नाही. दुसऱ्या दिवशीं त्यास तिघां अमेरिकन शिपायांनीं अडविलें आणि त्याचा झाडा घेतला त्यांत कागद सांपडले. मग त्यांनीं त्यास लागलेंच जवळच्या छावणींत नेलें आणि तेथील अधिकारी जामिसन यानें झाड्यांत सांपडलेलीं पत्रें पाहतांच तीं आर्नाल्ड याच्या हातचीं आहेत असें त्याच्या नजरेस आलें. परंतु त्यानें असा मूर्खपणा केला कीं, आर्नाल्ड यास पत्र पाठवून त्यास कळविलें कीं, एक मनुष्य कांहीं चमत्कारिक कागद घेऊन जात होता त्यास धरिलें आहे. तो आपलें नांव जान अंदरसन असें सांगतो. ही बातमी समजली यामुळें आर्नाल्ड यास इंग्रज लोकांच्या छावणींत जाण्यास अवकाश सांपडला. इतक्यांत ही बातमी वाशिंग्टनास समजली. अंद्री यानें स्वतःच त्यास पत्र लिहून आपलें नांव गांव समजाविलें व अमेरिकन लोकांच्या सैन्यांत तो कसा आला हेंही त्यानें समजाविलें. त्यानें असें लिहिलें होतें कीं, “मी न कळतां अवचित अमेरिकन लोकांच्या छावणींत आलों. येथें येण्याचा माझा बेत नव्हता. आतां माझ्या मनाची काय स्थिति असावी याचा विचार आपणच करा; व मी जसा

आलों तसा माघारां गेलों नाहीं हणून मला किती वाईट वाटत आहे हें आपणास सांगान्यास नको. मी जर बंदीवान झालों तर आपली सुटका कशी करावी याविषयीं माझ्या मनांत विचार पूर्वी होताच. हणून मी आपला शिपायाचा पोषाग टाकून साधा पोषाग केला होता आणि अमेरिकन लोकांची छावणी रात्रीं सोडून आडमार्गानें अमेरिकन लोकांच्या राज्यावाहेरच्या प्रदेशांत गेलों होतो; तेव्हां मला लोकांनीं सांगितलें कीं, 'आतां येथें अमेरिकन लोकांचा अंमल नाही. त्यांचे शिपाई वगैरे तुला येथें भेटणार नाहीत.' मग मी मोठ्या त्वरेनें न्यूयार्काकडे चालता झालों होतो; पण कांहीं उमेदवार शिपायांनीं मला धरून कैदी केलें. या प्रमाणें माझा विश्वासघात करून मला तुमच्या छावणींत आणिलें येणें करून मला ही नीच अवस्था प्राप्त झाली आहे." तापन एथें येऊन मला कळतें कीं तेथें अंद्री यास आणवून त्याची चौकशी करण्याकरितां वाशिंग्टनानें "कोर्टमार्शल" ह्याजें सेनासभा बोलाविली. त्या सभेंतील लोकांनीं चौकशी करून शिवटों असें ठरविलें कीं, अंद्रीवर चारत्याचा दोष लागू आहे. आणि ह्या करितां देशाची चाल व कायदे ह्यांवरहुकूम झटलें असतां त्यास देहांतदंड करणें हेच योग्य आहे. सभेचा ठराव वाशिंग्टनाच्या मनास आला. अंद्री सुटावा हणून क्लिंतन यानें व आणखी कांहीं लोकांनीं पुष्कळ प्रयत्न केला; परंतु वाशिंग्टनानें कोणाचीही भीड ऐकिली नाही.

अंद्री यास देहांत शिक्षा दिली असतां त्यांत निष्ठुरता दिसून येईल असें वाशिग्तनास दिसून आलें. परंतु तो कर्तव्यकर्मानें बांधला गेला होता ह्यामुळे त्याच्यानें अंद्रीच्या सुटकेविषयीं मनावर घेववेना. इंग्लिश लोकांचा जनरल सर हेन्री क्लिंतन यानें विश्वासघातकी जो आर्नाल्ड त्यास शत्रूच्या ह्मणजे वाशिग्तनाच्या स्वाधीन केलें असतें तर मात्र अंद्री सुदण्याचा कांहीं संभव होता. परंतु असें करण्यांत आपल्या देशाची मातवरी राहत नाहीं असें जाणून क्लिंतन याच्यानें आर्नाल्ड यास शत्रूच्या स्वाधीन करवेना. इकडे हतभाग्य व तरुण जो अंद्री त्यानें मरणांत शिक्षा थोर मनानें भोगिली.

आपल्या मरणाच्या आदल्या दिवशीं ह्मणजे आक्कोवर महिन्याच्या ९ ल्या तारखेस अंद्रीनें वाशिग्तनास पत्र लिहिलें, तें येणें प्रमाणें:— “आब्रूच्या कामाकडे मी आपलें सर्व आयुष्य घालविलें आहे व माझ्या मनाला खाण्याजोगें कर्म माझ्या हातून आजपर्यंत घडलें नाहीं. ह्यामुळे मला मरणाचें भय अगदीं वांटत नाहीं. अशा संकटसमयीं आपणांस मी एकच प्रार्थना करितों, बी आपण मान्य केली असतां मरणसमयीं मला दुःखांत सुख होईल. आपण माझी प्रार्थना नाकारणार नाहीं, अशी मी आशा धरून आहे. माझ्यासारख्या शिपायाविषयीं आपल्या व आपल्या सेनासभेच्या मनांत करुणा उत्पन्न होऊन माझ्या आब्रूला अनुरूप असा देहांत दंडाचा प्रकार आपण योजालच. आणि आपण जर करितां मला

फांशीं न देतां दुसरा एखादा माझ्या आब्रूस योग्य अशा रीतीचा मला मारण्याचा हुकूम दिला तर मजवर मोठा उपकार होईल. आणि एवढी कृपा मजवर होण्याजोगे कांहीं तरी गुण माझ्या ठायीं आहेत असें माझी प्रार्थना आपण मान्य केल्यानें मला वाटेल. आपण जी मला मरणाची शिक्षा देत आहां ही केवळ लोकांच्या मनांत भय उत्पन्न करावें ह्या हेतूनें देत आहां. याजकरितां माझा एवढा मनोरथ पूर्ण कराल अशी माझी आशा आहे." ही सुद्धां प्रार्थना वाशिगूतनाच्यानें मान्य करवेना. मग दुसऱ्या दिवशीं मेजर अंद्रीस चारत्वाच्या दोषावरून फांशीं दिले. त्याची चाल, वर्तणूक व स्वभाव हे फार मनोरंजक होते. त्याला ह्या प्रकारचें मरण आलें ह्याविषयीं अमेरिकेंतील कांहीं लोकांस व इंग्लंदांतील सर्व लोकांस फार वाईट वाटलें. अंद्रीला बेआब्रूचें मरण कशानें प्राप्त झालें, ह्याचा वृत्तांत वाचूं लागलें असतां वाचणारांच्या मनांत साहजिक येतें कीं, अंद्रीचा प्राण वाशिगूतनानें वांचविला असता तर त्यामध्ये धर्म, न्याय, व भूतदया यांची मर्यादा सुटली नसती. अंद्री भुलथापीनें चार झाला आणि तसें करण्याविषयीं तो अयोग्य उद्देशानें प्रवृत्त झाला नव्हता ही गोष्ट निःसंदेह आहे. तो

१ "लांग ऐलंड" येथील लढाईनंतर कप्तान नाथन हेल या नांवाचा चांगला विद्वान, विचारी, आब्रूदार व शूर असा मनुष्य वाशिगूतनानें शत्रूच्या सेनेचा बातवेत कळण्यासाठीं ब्रुक्लिन एथें पाठविला होता तो परत येत असता त्यास इंग्लिशानीं पकडून चार असा ठरवून फांशीं दिले होते ही गोष्ट वाशिगूतनाच्या मनांत होती. जे. ती. हेदली. त. छा.

फाशीं गेला त्या वेळेस त्याची आई आणि तिघी बहिणी इंग्लंदांत जिवंत होत्या. अंद्रीविषयीं त्यांबरोबर सर्व लोकांस वाईट वाटलें व त्याच्या शौर्याच्या व माणुसकीच्या वर्तणुकेविषयीं सर्व लोक आश्चर्य दर्शवीत होते. ब्रिटिश सरकारानें त्या बायकांची संस्था चांगली यथायोग्य करून दिली. हें युद्ध समाप्तोत्त गेल्यावर अंद्रीच्या आस्थि अमेरिकेंतून उकळून इंग्लंदास आणिल्या आणि त्या “वेस्त मिनिस्तर अबी” येथें पुरल्या.

सन १७८१ व १७८२ हीं दोन वर्षे मागील वर्षांप्रमाणेंच गेलीं. त्या वर्षांत सोक्षमोक्ष होण्याजोग्या लढाया झाल्या नाहींत व दोन्ही पक्षांतून एकालाही मोठा असा जय मिळाला नाहीं. परंतु अमेरिका व युरोप येथील सर्व गोष्टींचा झोक अमेरिकेंतील वसाहती स्वतंत्र होण्याच्या कामास अनुकूल होता.

हें युद्ध सुरू झाल्यापासून तों शेवटपर्यंत अमेरिकन लोकांची व्यवस्थापक सभा सर्व कामांत अळस व भित्रेपणा दाखवीत असे व लोकांच्या हिताविषयीं अत्यंत आवश्यक असे उपाय योजण्याविषयीं उशीर लावीत असे यामुळें सैन्यांतील लोक सदोदित त्या सभेच्या नांवानें हाका मारीत होते. असें होतां होतां ते अत्यंत त्रासून जाऊन शेवटीं त्यांच्या मनांत लोकसत्तात्मक राज्यास प्रतिकूल अशीं मतें येऊं लागलीं. व्यवस्थापक सभेच्या कारभारावरून साफ दिसून येतें कीं, लोकसत्तात्मक राज्य चालणें हें फार दुर्घट, त्यास एखादा योग्य व थोर मनुष्य पाहून त्यास “राजा” असें जरी नांव दिलें नाहीं तरी त्यासार-

खें दुसरें नांव देऊन त्याच्या हातीं सर्व कारभार दिल्यावांचून राज्यकारभार व्यवस्थेनें चालणार नाहीं असें शिपाई लोकांस व सरदार लोकांस वाटूं लागलें. सरदार लोकांच्या मनांत तर ही गोष्ट इतकी विंबून गेली कीं, त्यांनीं शेवटीं एकत्र जमून वाशिगूतनास एक लांब व पसंत पत्र लिहिलें. त्यांत देशाची व मुख्यत्वें करून सैन्याची जी दुर्दशा झाली होती तिजविषयीं विस्तारें मजकूर लिहून शेवटीं असें कलम लिहिलें होतें कीं, “यावरून लोकसत्तात्मक राज्याचा कारभार बरोबर चालत नाहीं. यथायोग्य मनुष्याच्या हाताखालीं सैन्य दिलें असतां त्याच्या हातून कसकशीं कामें होतात हें सर्व लोकांच्या आणि मुख्यत्वें करून सैन्यांतील लोकांच्या दृष्टीस आलेंच असेल. व्यवस्थापक सभा व दुसरा एक मुख्य अधिकारी यांच्या हातून राज्यकारभार चालला असतां त्यांत फार नफा आहे; आणि याविषयीं आपण विचार केला असतां त्या प्रमाणें आपणही मान्य कराल यांत संशय नाहीं. जीं संकटें अनिर्वाच्य अशीं दिसत होतीं त्यांतून ज्याच्या सामर्थ्ये करून आली पार पडून विजयी झालीं व ज्याविषयीं सर्व सैन्यामध्ये पूज्यबुद्धि होऊन गेली आहे व ज्यास सर्व लोक थोर असं मानितात तोच पुरुष या स्वस्थकालीं कोणत्या मार्गानें जावें तो मार्ग दाखविण्याविषयीं समर्थ आहे याविषयीं कोणासही संदेह नाहीं. एकाच्या हातीं अधिकार आला असतां तो जुलूम करावयास लागतोच; ही गोष्ट कितीएकांच्या मनामध्ये अशी भिन्न गेली आहे कीं, ती काढून

टाकणें हें मोठें दुर्घट काम होऊन राहिलें आहे. याज-
करितां जो मुख्य नेमावयाचा त्यास 'राजा' हें नांव
न देतां दुसरें तसें कांहीं नांव देणें हें आवश्यक आहे
आणि एकदा सर्व व्यवस्था होऊन गेली ह्मणजे त्या
मुख्य अधिकाऱ्यास 'राजा' हें नांव दिलें असतां
कांहीं चिंता नाही. उलटें त्यापासून मोठमोठे नफे
होतील असें सिद्ध करितां येईल."

यूनैतेद स्तेत्सच्या इतिहासामध्ये हल्लींची वेळ मोठी
आणिवाणीची होती. राज्यक्रांतीसमयीं कारस्थानी
लोक व सैनिकलोक हे सर्व लोकांपेक्षां विशेषकरून
प्रमुख असतात असें कोणीं लिहिलें आहे. राज्यक्रां-
ति होत असतां मुत्सद्दी लोक सामान्यतः प्रसिद्धीस
येतात खरे; परंतु अखेरीस त्यांच्यावर सैनिक लोकांचा
पगडा पडून त्यांच्याच योगानें राज्यांतील वखेडा
मोडून स्वस्थता होते. क्रामवेल व नेपोलिअन यांस
राज्याधिकार प्राप्त झाला तो सैन्याच्या योगें करूनच
झाला आणि हल्लीं तरी वाशिग्तनानें राज्य करावें हा
वेत सेनेकडूनच निघाला; परंतु हा वेत वाशिग्तना-
नंच मान्य केला नाही. याचें कारण आपण राज्या-
धिकार स्वीकारला असतां पुढें लोकांमध्ये "वाशिग्तन
हा महत्वाकांक्षी आहे" असा आपल्या नांवास वृद्ध
लागेल या हेतूनें स्वीकारला नाही असें नाही; तर
आपण राज्याधिकार स्वीकारल्यास हल्लींच्या स्थितींत
अमेरिकेस यत्किंचित्ही लाभ न होतां उलटा नाश
मात्र होईल असें त्यानें ताडलें, हेंच तो वेत कबूल न
करण्याचें कारण दिसतें.

वाशिगूतनाने त्या सरदारांच्या पत्राचा जवाब पाठविला त्यांतिल मजकूर कीं, “आपण जें पत्र मला पाठविलें तें लक्षपूर्वक सावधान चित्तानें वाचलें आणि त्यांतिल तुमचे उद्देश पाहून मी अगदीं चकित झालों. तुम्हीं पत्र लिहून मला कळविलें कीं, सैनिक लोकांचे विचार या प्रकारचे आहेत. त्यास हें वाचून मला असा राग आला व असें दुःख झालें कीं, या युद्धास आरंभ झाल्यापासून मला असा राग कधीं आला नव्हता व असें दुःखही कधींच झालें नव्हतें हें मी वास्तविक सांगतों. त्यांच्या ह्या विचाराचा मला मनापासून राग येतो आणि त्यावावद त्यांस मी निक्षून सांगतों कीं, असे विचार मनांत आणणें हें अयोग्य होय. तुम्हीं जो हा मजकूर मला कळविला तो या वेळेस मी मनांतच ठेवितों. परंतु याविषयीं सेनेंत पुनः घाटाघाट नजरेस आली तर मला हा मजकूर उघाडीस आणणें अवश्य पडेल.

“तुम्हीं माझे काय पाहिल्यानें तुम्हांस असें पत्र लिहिण्यास धीर आला असेल हें मला कळत नाहीं. तुमच्या उद्देशाप्रमाणें वागलें असतां संकटें प्राप्त होतील. हा तुमचा बेत मला जसा वाईट वाटतो तसा दुसऱ्या कोणास वाईट वाटणार नाहीं; परंतु तुम्हीं पक्कें लक्षांत ठेवावें कीं, सैन्याचें हित करावें ही गोष्ट जशी माझ्या मनांत वागत आहे तशी दुसऱ्या कोणाच्या मनांत वागत नाहीं. प्रसंग आला असतां मी आपलें सर्व वजन व सामर्थ्य त्यांच्या करितां खर्चीन. माझे आपणास हात जोडून एवढें सांगणें आहे कीं, स्वदेशाविष-

यीं व आपणाविषयीं व भविष्य काळच्या स्वकीय संत-
तीविषयीं उत्तम विचार मनांत आणून असले विचार
मनांतून अगदीं काढून टाकावे आणि ह्या प्रकारचे वि-
चार कोणीं कोणास सांगूं नये हे विनंती.

जार्ज वाशिंग्टन.”

हेन्रीक्लिन हणून जो इंग्रजाकडील सेनापति
होता त्याच्या जाग्यावर गाय कार्लेतन यास नेमलें
होतें, तो सन १७८२ च्या मे महिन्यांत न्यूयार्क येथें
येऊन पोचला. त्यानें वाशिंग्टनास जीं पहिल्यानेंच
पत्रें पाठविलीं त्यांवरूनच स्पष्ट दिसून येत होतें कीं,
ब्रिटिश सरकारच्या मनांत अमेरिकन लोकांचीं मागणीं
कबूल करावयाचीं आहेत. पुढें आगष्ट महिन्यामध्ये
त्यानें व्यवस्थापक सभेस कळविलें कीं, पारिस येथें
तहाच्या बोलण्याचा उपक्रम जाहला आहे आणि त्या-
मध्ये युनैतेद स्तेत्स यांस स्वातंत्र्य आहे ही गोष्ट
प्रथमतः मान्य होईल. असा प्रकार असतांही वाशि-
ग्टनाच्या सांगण्यावरून सन १७८३ च्या वसंत
ऋतूपर्यंत सर्व सैन्य तसेंच ठेविलें होतें, कोणास रजा
दिली नाही. आणि त्याच वेळेस वातमी आली कीं,
युनैतेद स्तेत्सच्या स्वातंत्र्याविषयीं जो तहनामा ठरला
त्यावर ब्रिटिश सरकारची खरोखर सही झाली. आतां
सैन्यास रजा देण्याचें कारण नव्हतें; कांकीं सरदार-
लोकांचें व सैनिकलोकांचें कर्ज व्यवस्थापक सभेकडे
फारच राहिलें होतें. आणि त्यांनीं सभेवर उठून बंड
करूं नये हणून वाशिंग्टनास आपलें सर्व वजन व
शाहाणपण हीं खर्चाचीं लागलीं.

ज्या दिवशीं लेगसिंग्तन येथें प्रथमतः प्रख्यात लढाई झाली त्या दिवसापासून आठ वर्षांनीं ह्मणजे सन १७८३ च्या एप्रिल महिन्याच्या १९ व्या तारखेस लढाईचें काम बंद झालें. ही खबर समेनें आपल्या सैन्यास दिली. अमेरिकेमध्ये ब्रितनाच्या ज्या थोड्याशा केवळ वसाहती ह्मणून पूर्वी नांदत होत्या त्यांनीं आठ वर्षे लढाई करून पृथ्वीच्या पाठीवर लवकरच बलाढ्य होईल असें एक स्वतंत्र राज्य स्थापिलें. इतिहासामध्ये ज्या मोठमोठ्या लढाया लिहिल्या आहेत त्यांजबरोबर ह्या लढाईची तुलना करून पाहिली असतां ही लढाई केवळ क्षुद्रक दिसते. कारण थोड्या लोकांनीं हजारो लोकांचा पराभव करून टाकिला आहे, किती एक पुरुषांनीं पराक्रम केले आहेत किंवा सेनाधिपतींनीं मोठमोठ्या विजातीय युक्ति काढल्या आहेत असें काहींच या युद्धांत दृष्टीस पडत नाहीं. अमेरिकन लोकांनीं शत्रूपासून आपला वचाव व्हावयाकरितां जपून व धिमेपणानें युद्ध चालविलें होते. अशा प्रकारच्या युद्धामध्ये धिमेपणा व दृढनिश्चय हे दोन गुण अत्यंत आवश्यक होत व अमेरिकन लोकांच्या अंगीं हे गुण पूर्णत्वे होते. नेपोलियन व जूलिअस सीझर यांप्रमाणें वाशिंग्तन हा युद्धनिपुण होता असें ह्मणतां येत नाहीं. त्यावेळच्या अमेरिकन लोकांच्या स्थितीस ज्या मोठ्या गुणांची आवश्यकता होती ते गुण वाशिंग्तनामध्ये पूर्ण भरले होते. वाशिंग्तनानें मोठमोठे जय मिळविले आणि लहान लहान पराक्रम करून लोकांस आश्चर्य करावयास

लाविलें खरें. पण ही गोष्ट लक्षांत आणिली पाहिजे कीं, जर अमेरिकन लोकांमध्ये वांशिगूतनासारिखा मनुष्य नसता तर त्या युद्धामध्ये त्यांचा पराजय होऊन त्यांस बहुधा ब्रिटिश लोकांच्या अमलांत राहावें लागलें असतें. अमेरिकेस स्वातंत्र्य प्राप्त जालें हें व्यवस्थापक सभेंतील मंडळीच्या श्रमाचें फल नव्हे; हें शुद्ध वांशिगूतनाच्या शौर्याचें फल. धिमेपणा व बंदोबस्त ठेवण्याची अक्कल यांचें हें फल होय. वांशिगूतन नसता तर उगीच वाक्पाडित्य करित बसणारे व असमर्थ असे जे सभासद लोक त्यांनीं युद्धसामग्रीचा पुरवठा करण्याविषयीं अळस करून आपला नाश करून ठाकिला असता. वांशिगूतनाचे गुण लोकप्रिय होते किंवा त्याचे विचार फार बारीक होते असें नाहीं खरें; परंतु लोकांचीं मनं हरण करून त्यांवर आपला अंमल बसविण्याची शक्ति, तसेंच आत्मसंयमन व निस्पृहता इत्यादि गुण जसे वांशिगूतनामध्ये होते तसे थोड्याच लोकांच्या अंगीं आढळतात. वांशिगूतनाच्या स्वभावाचा हा एक चमत्कार होता कीं, त्याच्या अंगीं जे गुण होते ते सर्व यथायोग्य प्रमाणानें होते त्यांत एकाचें दुसऱ्यापेक्षां प्राबल्य होतें असें अगदीं नाहीं. वांशिगूतन मोठा व्यवस्थित असे व त्याच्या गुणांच्या योगानें अमेरिकेंतील सैन्यावर त्याचा अंमल बराबर असे. वांशिगूतन सेनापति असतां तो सैन्यांत व्यवस्था राखण्याकरितां जे हुकूम राज देई त्यांची वारनिशी आहे, तिजवरून हा सैन्यांत किती कडक अमल राखी व ज्या हेतू

लढाई आरंभिली होती त्यास प्रतिबंधक गोष्टी शिपाई लोकांनीं करूं नयेत याविषयीं तो किती दक्षता बाळगी हें कळून येतें. या रोजनिशीच्या पुस्तकांतून आहोी कांहीं कलमें उतरून घेतों त्यांवरून वाशिगूतन किती युद्धकुशल होता हें आमच्या वाचणारांच्या ध्यानांत येईल. सन १७७५ च्या नवंवराच्या पांचव्या तारिखेस वाशिगूतनानें येणें प्रमाणें जाहीर खबर दिली. “आमच्या ऐकण्यांत आलें आहे कीं, आपल्या सैन्यांतील लोकांनीं पोपाचें चित्र जाळण्याची जी पोरकळ व उपहासास्पद अशी रूढी आहे तिजप्रमाणें वर्तन करण्याचा निश्चय केला आहे. पण या प्रसंगीं ही गोष्ट केली असतां केवढे दुःखावह परिणाम हांतील हें आमच्या सैन्यांतील शिपायांस व सरदारांस कळत नाही ही केवढी आश्चर्याची गोष्ट आहे! अमेरिका देशाचें स्वातंत्र्य व संरक्षण करणें हा जो महान उद्देश तो सिद्धीस नेण्याकरितां आपण कानड्या प्रांतांतील लोकांचें आर्जव करून त्यांपासून साह्य मिळविलें आहे त्यांत ते आतां आपल्या बंधुवर्गाप्रमाणें झाले आहेत. अशी गोष्ट असतां पोपाचें चित्र जाळून यांस संकटसमयीं त्या लोकांच्या धर्माची निंदा करणें हें अत्यंत अयोग्य कृत्य आहे. याजकरितां हें काम कोणीं करूं नये व जो करील त्यास निःसंशय दंड होईल. कानड्या प्रांतांत थोड्या दिवसांमार्गे जे आपणास जय मिळाले ते सर्व तेथील लोकांच्या सहायानें मिळाले त्या अर्थी त्या लोकांस तिलमात्र सुद्धां राग येण्याजोगें काम आपल्या हातून न होऊं

देतां त्यांचा प्रसिद्धपणें आभार मानावा हीच गोष्ट आपणांस उचित होय.”

सन १७७६ च्या आगष्ट महिन्याच्या ३ व्या तारिखेस शिपाई लोकांस देवळांत जाण्याचा अवकाश सांपडावा आणि त्यांना विसावा असावा ह्मणून वाशिं-
ग्तनानें त्यांस आदितवारीं काम सांगण्याचें सोडलें.
कधीं तसाच प्रसंग आला तर मात्र सांगत असे. त्यास कोणी सांगितलें कीं, निष्कारणी शपथा करावयाच्या व एकमेकास भलत्या शिव्या द्यावयाच्या अशा शिपा-
ईलोकांत फार वाईट चाली पडल्या आहेत. तें ऐकू-
न त्यास फार वाईट वाटलें त्यानें शिपायांच्या वायकां-
स सांगितलें कीं, “तुह्मी याचा पक्का बंदोबस्त करा”
आणि सांगितलें कीं, “विचार करा कीं, याप्रमाणें मूर्ख-
पणानें व अधर्मानें आपण चालूं तर ईश्वर कधीं आप-
णांस आशीर्वाद देणार नाहीं आणि जर तुह्मी ह्मणाल
कीं, तुमची योग्यता मोठी आहे व तुह्मी बुद्धिमान
आहां तर तुह्मी ईश्वराच्या आशीर्वादाचा तिरस्कार
केल्यानें तुमच्या योग्यतेला कलंक लागेल.”

सप्तंबर महिन्याच्या २० व्या तारिखेस असा हुकू-
म केला कीं, “आपणांवर शत्रूचा हल्ला आला असतां
सैन्यांतून जो पळून जाईल त्यास तत्क्षणीं गोळी घालून
मारावें.” सर्व कामदारांस अशी परवानगी दिली आणि
ह्मणाला “जे शूर लोक आहेत त्यांनीं मूर्ख व गांडू लो-
कांच्या संग्रामांतून पळून जाऊं नये व अपकीर्ति करू-
न घेऊं नये.” सन १७७७ च्या नवंबर महिन्याच्या
२२ व्या तारिखेस वाशिंग्तनानें सांगितलें कीं, “नऊ

वाजतां विन कमावलेल्या कातड्याचे उत्तम जोडे करून आणील त्याला दाहा दालर इनाम मिळतील." आणि कातडेवाल्यांस सांगितलें कीं, "तुम्ही जे लोक जोडे करावयास लागतील त्यांस कातडीं पुरवावीं." व त्या दिवशीं सैन्यावर देखरेख ठेवणारा जो सरदार होता त्यास हुकूम दिला कीं, "चांगला जोडा कोणी केला याचें ठरवून तुम्हां त्यास वक्षीस देण्याचें ठरवावें."

सन १७८३ च्या एप्रिल महिन्यांत लाफेती यास वाशिंग्टनानें पत्र लिहिलें आहे, त्यावरून तह झाल्यानंतर वाशिंग्टनाच्या मनांत काय होतें हें समजून येतें. तो लिहितो, "आतां आम्ही स्वतंत्र झालों यास्तव आम्हांस आतां राज्यकारभार कोणत्या रीतीनें करावा हें शिकलें पाहिजे. इतके दिवसपर्यंत आम्ही इंग्रज लोकांत मोडत होतो; परंतु आतां आम्ही निराळे स्वतंत्र लोक झालों. आणि आम्हांस नांव लौकिक यापुढें मिळवणें आहे. आम्ही पुढें कोणत्या योग्यतेस येऊं याचा निर्णय कालगतीनें आपोआप होईल. ज्यांच्या हातून मौर्यांचें काम कदापि व्हावयाचें नाहीं असे शाहणे व विचारी पुरुष सर्वांच्या कल्याणार्थ जो राज्यक्रम चालू करण्यास सांगतील तो कोणी न मानून गांवोगांवचे लोक आपापल्या कल्याणाकडे लक्ष देऊं लागतील; आणि सर्वांचें कल्याण होईल किंवा नाहीं याचा विचार न करितां ज्या गोष्टीनें

१ दालर म्हणून एक नाणें होतें, त्याची किंमत सुमारे सन्नादीन रुपये होती.

आपलें हित होईल तीच करण्याविषयीं ते झटतील असा संभव मला दिसतो. यामुळें आह्मी राज्य करण्यांत निपुण होण्याच्या पूर्वी आमच्या हातून बहुत चुका होतील."

सन १७८३ च्या उन्हाळ्यांत वाशिंग्टन उत्तरे कडील प्रदेशांत प्रवासास गेला होता, त्या वेळेस त्याचे मनांत असा वेत आला कीं, हृदसनचें आखात व महासरोवरें यांत कालवा बांधावा. तेथून परत आल्यावर तो फ्रिन्स तौन येथील लोकांच्या सभेस गेला होता, तेथें त्या सभेनें त्याचा फार चांगला आदरसत्कार केला. तारीख १८ माहे आक्तोबर रोजीं सैन्यास रजा दिली, वाशिंग्टनानें तारीख २ माहे नवंबर रोजीं सभेशीं संभाषण केलें आणि न्यूयार्क येथें तारीख ४ माहे दिसेंबर रोजीं आपल्या सरदारांसहवर्तमान भोजन केलें. तारीख २३ रोजीं सभेस त्यानें आपल्या कामाबद्दल राजीनामा दिला. या राजीनाम्याबरोबर जें पत्र त्यानें सभेस पाठविलें होतें त्यांत हें पुढील वाक्य होतें. "जें काम तुह्मीं मला सांगितलें होतें तें मीं समाप्त केलें व हा माझा तुह्मांला शेवटचा सलाम असो. इतके दिवस मी तुमच्या आज्ञेत वागलों. आतां हा माझा राजीनामा मान्य करावा." दुसऱ्या दिवशीं तो अनापोलीस येथून निघून मौंतवर्नन येथें गेला. गेल्या आठ वर्षांमध्ये तो मौंतवर्नन येथें फक्त दोन वेळ गेला होता.

वाशिगूतन सरकारी काम सोडून आपल्या वतन-
वाडींत जाऊन राहिला.

वाशिगूतन यास अतिशय प्रिय जो कृषिकर्माचा
धंदा त्यांत पडण्याकरितां पुनः घरीं येऊन त्या का-
मांत तो आपला काळ क्रमू लागला. या समयीं याचें
वय ५२ वर्षांचें होतें. वर सांगितल्या रीतीनें काल
घालविण्यांत त्यास फार संतोष वाटत असे. त्यानें
आपल्या एका मित्रास पत्र लिहिलें आहे त्यांत तो अ-
सें लिहितो कीं, "सर्व गोष्टींत संतोष मानून आमरणांत
कालक्रमण करण्याचा मी निश्चय केला आहे."

पुढें वाशिगूतनानें शेतकी करणें, वाग करणें व
रोपें लावणें ह्या कामांत आनंदानें तीन वर्षे घालविलीं.
वाशिगूतनास जी नुकतीच मोठी जागा मिळाली होती
ती मिळण्यापूर्वीही कित्येक वर्षे मोंतवर्नन येथें त्याच्या
घरीं लोकांचा पाहुणचार फार चांगला होतो अशी प्रसि-
द्धि झालीच होती, ह्मणून तो विजयी होऊन घरीं आ-
ल्यावर पुढें जेव्हा युरोपांतून व अमेरिकेंतून मोठे मोठे
बडे लोक व साधारण लोक, त्याचे जुने स्नेही व नवे
ओळखीचे लोक, मोठमोठे विख्यात ग्रंथकर्ते पुरुष व
ग्रंथकर्त्या स्त्रिया व साधारण स्त्रिया इत्यादि नानाप्रका-
रचे लोक त्याच्या घरीं त्याच्या भेटीस येऊं लागले,
तेव्हां त्याच्या घरीं पाहुणचार फारच वाढला आणि
त्याच्या वायकोच्या संसार करण्याच्या दक्षतेची पुरती
परीक्षा झाली. स्पार्क साहेब असें लिहितो कीं, युद्धा-
च्या पूर्वी ज्या वाशिगूतनाच्या चाली होत्या त्या तो
पुढें सरकारी काम सोडून तीन वर्षपर्यंत घरगुती

कामें पाहत होता तेव्हांही तशाच होत्या. त्यांत कांहीं फेर पडला नव्हता. तो नेहेमीं अरुणोदयीं आपली फराळाची वेळ होई तोंपर्यंत आपला वेळ विद्याभ्यास, पत्रें लिहिणें व ग्रंथ वाचणें या कामांत घालवीत असे. त्याचा फराळ होतो न होतो तों त्याचा मोतदार घोडा तयार करून दाराशीं उभा असे, त्यावर वसून त्या दिवशीं मजुरांनीं व त्यांच्या वरच्या नायकांनीं कोणतीं कामें करावीं तीं सांगण्यासाठीं तो आपल्या शेतांत जात असे. त्याच्या घरीं जे पाहुणे येत त्यांस कर्मणुकीसाठीं आसमंतात फिरावयाचें असल्यास किंवा त्यांस बरोबर घेऊन जाण्याची खुषी असल्यास त्यांकरितांही घोडे तयार असत. शेतांतून परत येऊन व निकडीचीं कामें करून टाकल्यावर, तो पुनः तीन वाजतां दुपारचे जेवणाचें बोलावणें येई तोंपर्यंत अभ्यास करीत बसे. नंतर वाकीचा वेळ व संध्याकाळच्या चार घटका चार मंडळी त्याजकडे येई त्यांशीं बोलण्याचालण्यांत व कुटुंबांतील मनुष्यांवरोंवर कर्मणूक करण्यांत घालवीत असे आणि रात्रीचे दहा वाजतां निजत असे. कांहीं निकडीचें काम करण्याचा प्रसंग आल्याशिवाय त्याच्या ह्या शिरस्त्यांत अगदीं अंतर पडत नसे. ह्याप्रमाणें मोठ्या शांतपणानें तो कालक्षेप करीत असे. परंतु यांत त्याला लवकरच विघ्न आलें. कारण अमेरिकेंतलें युद्ध मात्र संपलें होतें. पण त्यानंतरच्या पुष्कळ गोष्टी व्हावयाच्या तशाच राहिल्या होत्या. त्या वेळेस आपल्या देशांतिल अनेक संस्थानांचा जेणें-करून एक कट राहिल व कोणत्याही संस्थानांतिल

लोकांच्या अधिकारास व त्यांच्या हितास कांहीं प्रतिबंध न होईल असा राज्याचा प्रकार स्थापण्याची युक्ति-कोणती काढावी याविषयी त्यास मोठी काळजी पडली होती. "कान्ग्रेस" सभेंतील सभासदांच्या हातीं मोठी नियंतृत्वशक्ति देऊं नये असें सर्व लोकांच्या मनांत होतें. या गोष्टीचा वाईट परिणाम वाशिगूतनाच्या ध्यानांत येऊन त्यानें आपल्या स्नेह्यांस जीं पत्रें पाठविलीं त्यांत असें निदून लिहिलें होतें कीं, आपल्या देशांत एक राजा स्थापून त्याच्या हातीं सर्व अधिकार देणें हें, आजपावेतो आपण ज्यांकरितां इंग्लंडाशीं लढून स्वदेशास स्वातंत्र्य संपादिलें त्या हेतूंचा विचार करितां सर्वथा अयोग्य आहे. याविषयीं त्यानें बहुत कारणेंही लिहून कळविलीं.

शेवटीं कित्येक दिवसपर्यंत घाटाघाटी झाल्यावर सर्व लोक एकमत होऊन त्यांनीं राज्यव्यवस्था कशी करावी यांचा विचार ठरविण्यासाठीं एक मुखत्यारलोकांची मंडळी नेमिली. वर्जिनियांतील लोकांनीं त्या मंडळीमध्ये आपल्यास संस्थानाचे सात मुखत्यार नेमिले त्यांत वाशिगूतनास मुख्य नेमिलें. ही नेमणूक मान्य करण्याची वाशिगूतनाची खुषी नव्हती तरी त्यानें सर्व लोकांच्या आग्रहास्तव ती जागा पतकरली. त्या जाग्यावर जाण्याचें मान्य करतांक्षणींच त्या सभेंतील सभासद लपून आपणास जीं कामें केलीं पाहिजेत तीं कामें इतिहासांच्या अनुसारानें आपणास चांगलीं करतां यावीं लपून त्यानें तयारी चालविली. त्याच्या मनांत आपल्या देशामध्ये ज्या प्रकारचा ऐक्यसंबंध स्थापला

हेतू त्याप्रकारचे ऐक्यसंबंध जेथे जेथे प्राचीन व अर्वा-
 चीन इतिहासांमध्ये आढळतात त्यात्या स्थळांविषयी चां-
 गला शोध कगवयाचा होता ह्मणून ज्याज्या गोष्टींची मा-
 हिती असल्यावांचून आपणास त्या सभेचीं कार्ये करतां
 यावयाचीं नाहींत त्यांची व ज्याज्या गोष्टींचे तेथे हर-
 वक्त प्रसंग यंणार त्यांची माहिती करून घेण्यासाठीं सर्व
 लोकसंमत जे राज्यप्रकरणी सर्वोत्कृष्ट ग्रंथ होते ते त्यानें
 वाचले व त्यांचा सारांशही उतरून काढला. याप्रमाणें
 तयारी करून तो फिलदेल्फिया शहरास चालता झाला.
 मग इसवी सन १७८७ मध्ये मे महिन्याच्या १४ व्या
 तारखेस ती सभा स्थापित झाली. त्यावेळेस तिज-
 मध्ये व्हेदवेटचें संस्थान खेरीज करून वाकीच्या सर्व
 संस्थानांतील मुखत्यार हजर होते. मग त्या सर्व
 मुखत्यारांनीं एकमत होऊन वारिशूतनास आपला
 अध्यक्ष नेमिलें. पुढें सुमारें चार महिनेपर्यंत एका
 ठिकाणीं जमून त्या सभासदांनीं विचार करून अमेरि-
 केंतील यूनैतेद स्तेत्समध्ये अमुक प्रकारचा लोकसत्ताक
 राज्याधिकार असावा असें ठरविलें व तो प्रकार त्यांनीं
 सर्व लोकांस जाहीर केला. त्या वेळेस सर्व संस्थानां-
 तील लोकांनींही मोठ्या संतोषानें तो राज्यप्रकार
 स्वीकारिला. त्या वेळेस बेंजामिन फ्रांक्लिन नामें त्या
 सभेंतील एक सभासद होता त्यानें आपलें मत असें
 दिलें कीं, या राज्यरीतीपेक्षां चांगली दुसरी राज्यरीति
 कोणाच्यानें काढवेल अशी मला आशा नाहीं व हीच रा-
 ज्यरीति इतर सर्व राज्यरीतींहून उत्कृष्ट नसेल अशीही
 माझी खात्री नाहीं. ह्मणून आतां जी रीति ठरली

आहे ती मला मान्य आहे व माझ्या बुद्धीने हिजमध्यें जे मला दोष वाटतात ते सर्वांच्या कल्याणाचे आहेत म्हणून ते आहेत असें मी समजत नाहीं. वाशिंग्टनानेही आपलें मत अगदीं त्यासारखेंच दिलें. तो म्हणाला कीं, सर्व गोष्टींचा विचार करून पाहिला असतां सांप्रतकाळीं हाच प्रकार सर्वोत्कृष्ट आहे. नंतर सभेनें सर्व संस्थानांतील लोकांकडून, हा राज्याचा प्रकार आह्मांस मान्य आहे असें कबूल करवून त्यांच्या सहा घेतल्या. नंतर त्या सभेनें एक ठराव केला. त्यांत असें लिहिलें होतें कीं, सन १७८९ दामध्ये फेब्रुआरी महिन्याच्या पहिल्या बुधवारीं सर्व लोकांनीं मिळून सभेतील अध्यक्ष निवडणारी एक मंडळी नेमावी व मार्च महिन्याच्या पहिल्या बुधवारीं त्या नेमलेल्या मंडळीनें जमून एक विचारानें अध्यक्ष नेमावा. नेमणुकीच्या दिवशीं सर्व लोकांनीं अध्यक्ष नेमणारे म्हणून जे जे लोक ठरविले होते त्या सर्वांनीं “आज आह्मी आह्मां सर्वांच्या मतानें जार्ज वाशिंग्टन ह्यास युनैतेद स्तेतचा प्रथम अध्यक्ष नेमिला,” असें सर्व लोकांस जाहीर करून आपलें काम वजाविलें. नंतर १७८९ या वर्षीं मार्च महिन्याच्या १६ व्या तारखेस वाशिंग्टन मॉन्टवर्नन एथून न्यूयार्क शहरास जावयास निघाला, तेव्हां त्यावरोवर हजार लोक गेले. यामुळें त्या वेळेस एखाद्या मोठ्या विजयी राजाची स्वारी निघते तसा तो समाज दिसूं लागला. साऱ्या रस्त्यांमध्ये चोहोंकडे लोकचलोक होऊन गेले होते. ज्याज्या शहरांत तो गेला त्यात्या शहरांतील लोकांनीं घंटांचे

गजर व तोफांची सरवत सुरू केली. याप्रमाणे मोठ्या थाटमाटाने तो मार्च महिन्याच्या २३ व्या तारखेस न्यूयार्क शहरांत जाऊन पोचला. आणि ३० व्या तारखेस कायद्यावरहुकूम शपथ घेऊन आपल्या कामास लागला. हा अधिकार वाशिग्तनास त्याच्या ५७ व्या वर्षी प्राप्त झाला.

वाशिग्तन अध्यक्ष जाल्यावर त्यानें जीं कामें केलीं त्यांविषयीं त्यास ह्या सभेंतील अध्यक्षाची जागा मिळतां-क्षणींच त्या राज्यांतील निरनिराळ्या खात्यांच्या मुख्यांस त्यानें हुकूम पाठविले कीं, आह्मांस तुमच्या खात्यांतील सर्व कामांची तपशीलवार एक मोठी याद लिहून पाठवावी. त्या यादी वाशिग्तनानें लक्ष्यपूर्वक वाचून आपल्या हातांत ठेविल्या. आणि युद्ध तहकूब करण्याविषयीं जो ठराव झाला होता त्या ठरावापासून आपणास अध्यक्षाचें काम मिळे तोंपर्यंत जो काळ गेला होता त्या काळचे राज्यप्रकरणी लेख चांगले वाचून त्यांचा सारांशही आपणापाशीं उतरून घेतला. ह्याप्रमाणे ज्या राज्यावर त्यास अध्यक्ष नेमिलें होतें त्या राज्यांतील लोकांची स्थिति त्यानें चांगली माहीत करून घेतली. पूर्वी लिहिलेंच आहे कीं, वाशिग्तनास सेनापतीचें काम होतें तेव्हां तो आपल्या घरगुती कामांची देखरेख मोठ्या सावधगिरीनें ठेवीत असे. तसेंच यावेळेसही त्यास पुष्कळच काम पडत असे तरी तो पहिल्याप्रमाणेंच देखरेख ठेवण्यांत अंतर करीत नसे. त्यानें मौतवर्नन एथें जे कामदार नेमिले होते त्यांस नमुने घालून दिले होते त्यांप्रमाणें त्यास ते

कामदारलोक दर आठवड्यास हकीकत लिहून पाठवीत असत. ह्याप्रमाणें तो मौतवर्नन एथील कच्चा मजकूर समजून घेत असे व आठवड्यांतून एकदां तो तेथील मुख्त्यारांस त्यांच्या पत्रांचीं उत्तरें व हुकूम पाठवीत असे. तो पत्र लिहिण्याच्या कामांत वेतवात ठेवण्याविषयीं इतका जपत असे कीं, तो प्रथमतः पत्राचा मसुदा करून मग तें नीटनेटकें लिहून पाठवीत असे. वाशिगूतन शेतकीच्या कामांत पराकाष्ठेचें लक्ष्य देत असे याविषयीं दुसरें एक प्रमाण असें आहे कीं, तो राज्यांतील मुख्य अधिकारी असतां युरोपांत व अमेरिकेंत शेतकीच्या कामांत जे लोक हुशार झणून प्रसिद्ध होते त्यांस आपले विचार समजून देण्याकरितां व त्यांचे विचार समजून घेण्याकरितां त्यांशीं पत्रव्यवहार चालवीत असे.

वाशिगूतनाच्या दरबारांत लोकांनीं कोणत्या वेळेस भेटावयास यावें ह्याविषयीं कांहीं नियम ठरविला नव्हता, त्यामुळे असें झालें कीं, ज्यावेळेस पाहिजे त्यावेळेस सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत लोक त्याजकडे येत असत व त्यांचें त्यास आगतस्वागत करावें लागे. ही अव्यवस्था बंद करण्यासाठीं असा नियम ठरविला कीं, वाशिगूतनाची भेट ज्या लोकांस व्यावयाची असेल त्यांनीं मंगळवारीं मात्र तीन वाजल्यापासून पुढें त्यास भेटावें. आणि वाशिगूतनाच्या बायकोस ज्यांस भेटावयाचें असेल त्यांनीं शुक्रवारीं तीनपासून पांच वाजत तोंपर्यंत तीस भेटावें. या नेमलेल्या वेळेस वाशिगूतन त्या दरबारांत हजर असे. तो कोणाच्याही घुरचें जेव-

णाचें आमंत्रण घेत नसे. आपल्या पंक्तीस सरकारी कामगार लोकांस, घरगुती इष्टमित्रांस व ओळखीच्या लोकांस आदितवार खेरीज करून दररोज बोलावीत असे. आदितवारच्या दिवशीं सकाळींच वेतानें देवळांत जात असे आणि आपल्या कुटुंबांतील माणसांशीं व अगदीं घरोब्यांतील असे जे आपले जिवलग मित्र असतील त्यांशीं बोलण्याचालण्यामध्ये संध्याकाळचा वेळ घालवीत असे. त्यास मुख्याधिकाऱ्याची जागा मिळाली त्याच वर्षीं त्याची आई मरण पावली. ती व्यायशी वर्षांची वृद्ध होती. वाशिंग्टन प्रेसिडेंट नेमल्यावर प्रथमच जी कान्ग्रेस सभा वसली तिनें राज्यांतील कांहीं खात्यांची व्यवस्था केली. वाशिंग्टन त्या सभेतील मुख्याधिकारी होता ह्मणून त्या खात्यांतील मुख्य कामगारांस हुद्दे दिले. तामस जेफर्सन नामें एक विख्यात गृहस्थ होता त्यास परराष्ट्रखात्याचा मुख्य व स्तेत सेक्रेटरी नेमिलें. आलेक्झांदर हामिल्टन यास खजिन्याचे चिटनीस नेमिलें. हा आलेक्झांदर हामिल्टन तामस जेफर्सन याच्या लोकसत्तात्मक राज्याच्या पद्धतीस अनुकूल नव्हता ह्मणून त्यास राज्यकारभारांतील एखादें प्रमुख काम न सांगतां या चिटणेशीवरच नेमिलें. नाक्स साहेबास लष्करी खात्याचा चिटणीस नेमिलें. एड्मंड रांदाल्फ साहेबास अतर्नी जनरल ह्मणजे मुख्य मुतालिक ह्याचा अधिकार दिला. आणि जान जे या साहेबास मुख्य न्यायाधिशार्चें काम दिलें. याप्रमाणें नेमणुका केल्या, तेव्हां वाशिंग्टनाचें चातुर्य व निष्पक्षपात हीं सर्व लोकांच्या ध्यानांत येऊन त्या-

ची चोहोंकडे मोठी कीर्ति झाली. वाशिगून मुख्य अधिकारी होता तोंपर्यंत जीं जीं कृत्यें झालीं त्या सर्वांचें ह्या ग्रंथांत वर्णन करणें अगदीं अशक्य आहे; पण आह्मी त्याविषयीं एवढेंच लिहितों कीं, त्यास हा अधिकार मिळें तोंपर्यंत जे त्याच्या मनांत बुद्धि व सचवटी हे असाधारण गुण होते, तेच गुण पुढें त्यास अधिकार मिळून त्याच्या हातून जीं मोठमोठीं कामें होत असत, त्यांत देखील ढळढळीत दिसून येत होते. त्याच्या मंत्री लोकांमध्ये बहुत करून दोन पक्ष होत असत. एका पक्षाच्या लोकांचें ह्मणणें, निरनिराळ्या संस्थानांचा अधिकार कमी करून राज्यांतील मुख्यमुख्य अधिकारी लोकांचा अधिकार वाढवावा असें होतें; व दुसऱ्या पक्षाच्या लोकांचें ह्मणणें, ज्या ज्या ठिकाणीं दरबारें आहेत त्या त्या ठिकाणच्या दरबारांचा व राज्य चालविण्याचे कायदे ठरविणारांनीं निरनिराळ्या शहरांतील लोकांचा अधिकार वाढवावा असें होतें. पण वाशिगूनानें त्या विरुद्धपक्षाच्या मंडळींमध्ये कोणाचें कोणावर प्राबल्य न होऊं देतां समता राखिली होती, ह्यावरून त्याची हुशारी जितकी लोकांस दिसून आली तितकी दुसऱ्या कोणत्याही गोष्टीनें आली नाही. हेंदर्सन साहेब पहिल्या पक्षातील लोकांचा व जेफर्सन हा दुसऱ्या पक्षातील लोकांचा असे अग्रगण्य होते. वाशिगूनानाच्या मनाचा कल पहिल्या पक्षाकडे होता. पण तो सभेंतील मुख्याधिकारी होता ह्मणून तो कोणाच्याही पक्षाकडे आपलें आंग न दाखवितां त्या दोन्ही विरुद्ध

द्वपक्षांतील लोकांचें होईल तितकें ऐक्य करून जें काम करणें तें करीत असे; तथापि त्या पक्षांमध्ये दिवसानुदिवस मतभेद इतका अधिक होत चालला कीं, तो बंद करणें मोठें अशक्य वाटूं लागलें आणि वाशिगूतनाच्या अधिकाराची मुदत संपत आली होती, ह्मणून या मतभेदापासून काय काय भयंकर परिणाम होतील कोण जाणे, असें सर्व लोकांस मोठें भय प्राप्त झालें. कारण त्या वेळेस राज्याचा बंदोबस्त चांगला झाला नव्हता त्यामुळे त्या लोकांच्या कज्जापासून त्या समयीं राज्यांत अनर्थ होण्याचा संभव होता. तर तो अनर्थ टाळण्यासाठीं वाशिगूतनास पुनः चार वर्षेपर्यंत प्रेसिदेंट नेमावें एवढाच उपाय दिसत होता; ह्मणून वाशिगूतनाच्या सर्व स्नेह्यांनीं व मंत्री लोकांनीं उत्कंठापूर्वक त्याची अशी प्रार्थना केली कीं, सर्व लोकांनीं पुनः अध्यक्षाचा अधिकार आपणास द्यावा असें ठरविलें असतां आपण तो अधिकार पतकरण्याविषयीं अगदीं अनमान करूं नये. शेवटीं मोठ्या जुलमानें वाशिगूतनानें त्यांची हीही प्रार्थना कबूल केली. आणि पुनः त्या अधिकारावर आपली नेमणूक करूं दिली. वाशिगूतनास तो अधिकार पुनः मिळाला त्याच वेळेस फ्रान्स देशांत राज्यक्रांतीची अगदीं धामधूम चालली होती. त्यासमयीं युरोपांतील युद्धांमध्ये यूनैतेद स्तेत्सचा संबंध अगदीं राहूं नये ह्मणून वाशिगूतनास मोठी विचारशक्ति व चातुर्य हीं लढवावीं लागलीं. जरी त्यानं मोठ्या शौर्यानें आपल्या देशांतील लोकांस त्या युद्धाच्या कामांत अगदीं पडूं

दिलें नाहीं तरी तें चालू असतां कांहीं लोकांस जोर आला व त्यामुळें जेफर्सनाच्या पक्षास जोर येत चालला. पुढें वाशिंग्टनाच्या कारकीर्दीच्या शेवटीं त्या दोहोंपक्षांमध्ये एवढा आवेशाचा कज्जा लागला कीं, त्यामध्ये सर्व लोकांच्या मनाचा क्षोभ होऊन त्यांनीं त्याची देखील पुष्कळ निंदा केली व त्यास शब्द लावला.

ह्या वेळेस राज्यकारभारधुरंधर अशा मुत्सद्दी लोकांत राज्यप्रकरणी मतांमध्ये इतके विरोध येऊं लागले कीं, वाशिंग्टन हा प्रेसिदेंताचा अधिकार पुनः पतकरील तर लोकांचें फार वरें होईल, अशी कित्येकांस मोठी उत्कंठा झाली होती. पण त्यानें तें काम अतःपर करावयाचें नाहीं असा निश्चय केला ह्मणून सन १७९७ त नवा प्रेसिदेंत नेमण्याच्या वेळेस हेंदर्सन साहेबाच्या पक्षाचा जान आदम्स या नांवाचा एक गृहस्थ होता त्याजविषयीं बहुमत पडल्यावरून त्यास मुख्य प्रेसिदेंताची जागा मिळाली. त्याच्यापेक्षां कांहीं कमी मते जेफर्सनाविषयीं दिलीं होती ह्मणून त्यास वाइस प्रेसिदेंत नेमिलें. जान आदम्स यास मार्च महिन्याच्या चवथ्या तारखेस तो अधिकार प्राप्त झाला. नंतर तो समारंभ झाल्यावर लागलाच वाशिंग्टन मौतवर्नन एथें निघून गेला. शेतकीच्या कामांत त्यास मोठा भानंद वाटत असे ह्मणून त्यानें तेथें गेल्यावर अडीच वर्षे पर्यंत त्या शांतपणाच्या उद्योगांत आयुष्य घालविलें. फ्रान्स देशाशीं युद्ध होण्याचा संभव आहे अशी आवई उडाली तेव्हां त्यास मुख्य सेनापति नेमलें

होतें. पण त्यास रणांगणांत जाण्याचा प्रसंग आला नाही. आमरणांत त्याची शरीरप्रकृति फार चांगली होती. आणि तो पुष्कळ दिवसपर्यंत वांचेल असें सर्व लोकांस वाटत होते; परंतु १७९७ वामध्ये दिसेंबर महिन्याच्या वाराव्या तारखेस तो नेहमीप्रमाणें चाकर लोकांस आज्ञा करण्यास गेला होता. मग तो घोड्यावर बसून घरीं येतांना वाटेनें त्यास पावसाची मोठी झड लागली. तो घरीं येऊन पोहोंचे तोंपर्यंत त्याची मान भिजून चिंव झाली. आणि त्याच्या केसांच्या झुवक्यामध्ये पावसाचें पाणी सांचलें होतें त्यामुळें दुसऱ्या दिवशीं त्यास पडसें पुष्कळ आलें. पण त्यापासून मोठा धोका होईल असें त्यास वाटलें नाही, म्हणून तो नेहमीच्या रीतीप्रमाणें वर्तमानपत्रें वाचीत बसला आणि अत्यंत उल्हासवृत्ति दिसत होता. त्यास आपण पडशाचें काहीं औषध घ्या असें त्याचा कारभारी, मि. लीयर यानें सांगितलें तेव्हां तो बोलला “ छिः, मी पडशावर काहीं औषध घेत नसतां. त्यांत काय आहे ? तें जसें आलें तसेंच जाईल.” दुसरे दिवशीं पाहटेस त्याची प्रकृति अधिक विघडली. त्यास श्वासोच्छ्वास टाकण्यास अडचण पडूं लागली आणि त्याच्यानें बोलवेनासें झालें. आपल्या कामावर देखरेख ठेवणाराच्या ओवर्सियराकडून त्यानें आपलें रक्त काढविलें आणि क्रेक नांवाचा एक वैद्य त्याचा जुना मित्र तेथून चार पांच कोसांवर आलेकझांद्रिया येथें राहत होता त्यास बोलावणें पाठविलें. दरम्याम दुसरे वैद्य येऊन त्यांनीं त्याच्या

रोगावर पुष्कळ उपाय केले. पण त्यास गुण पडला नाही. पाहाटेचे चार वाजल्यावर कांहीं वेळाने मेजांतील पेटीमध्ये दोन मृत्युपत्रे लिहून ठेवली होती ती त्याने आपल्या वायकोस आणावयास सांगितली. त्याने त्या पत्रांकडे पाहून त्यांपैकी एक तिच्या जवळ दिले आणि तीस सांगितले की, तें निरुपयोगी आहे. त्याच्या पाठीमागून दुसरें लिहून तें मी रद्द केले आहे, ह्मणून तूं तें नेऊन जाऊन टाक. मग तिने तें जाऊन टाकले. नंतर थोड्या वेळाने तो वीस लीयर नामें गृहस्थ त्याच्या कामाची देखरेख ठेवणारा व त्याचा चिटणीस होता त्याशीं तो प्रयासानें बोलला की, "मला वाटते की, मी आतां जातो. माझ्यानें आतां फारवेळ श्वासोच्छ्वास टाकवत नाही. हा रोग माझ्या प्राणावरचा आहे असें मला पहिल्यापासूनच वाटत होतें. तुम्ही माझीं मागलीं लष्करी कामांतील कागदपत्रे व हिशेबाचे कागद व दुसरीं पुस्तके व्यवस्थेनें ठेवा. व राली-साहेबानें जीं माझीं पत्रे लिहिण्यास आरंभ केला आहे, तीं सारीं लिहूं नको असें त्यास सांगा." इतक्यांत तो दाक्टर क्रेक साहेबास ह्मणाला की, "वैद्यवावा, मी मोठ्या प्रयासानें मरत आहे, पण त्याचें मला अगदीं भय वाटत नाही." कांहीं वेळपर्यंत त्यास चैन पडेनासें झालें, चुळबुळ सुटली आणि वारंवार "किती तास वाजले" असें तो विचारूं लागला. रात्री सुमारे दहा वाजतां तो लीयर साहेबास मोठ्या प्रयासानें ह्मणाला, "माझा प्राण चालला आहे. मला चांगल्या

योग्य रीतीने पुरा आणि मरून तीन दिवस लोटल्या-
वांचून मला थडग्यांत ठेवू नका." रात्री अकरा वाजतां
त्याने हातपाय झाडल्यावांचून एकाएकी प्राण सोडला.
त्याची बायको विछान्याच्या पायथ्याशीं बसली होती
तिने विचारिलें कीं, "ते गेले कायहो?" "होय गेले"
असें तिला कोणी उत्तर दिल्यावर ती बोलली, "जे झा-
लें तें चांगलेंच झालें. आतां सर्व गोष्टी संपल्या. मी-
ही लवकरच त्यांचें अनुसरण करीन. आतां मलां कांहीं
दुःखाचे प्रसंग उरले नाहींत." या प्रमाणें जार्ज वा-
शिंग्टन हा १७९९ त दिसेंबरच्या १४ व्या तारखे-
स मरण पावला. त्या वेळेस त्याचें वय ६७ वर्षांचें
होतें. मग अठराव्या तारखेस मौतवर्नन एथें त्या-
ला पुरलें. त्याच्या मरणाची बातमी लागलीच साऱ्या
अमेरिकेंत व युरोपांत चोहोंकडे पसरली. आणि स-
र्व ठिकाणच्या लोकांस त्याच्या सर्व कृतींचें स्मरण हो-
ऊन परस्परांच्या इर्ष्येनें त्यांनीं त्याचें अधिकाधिक गुण-
वर्णन केलें. त्यानें मरणसमयीं एक गोष्ट केली, ती
येथें लिहिली असतां आमच्या वाचणारांस मोठा संतोष
होईल. त्यानें हपशी देशांतील पुष्कळ गुलाम विक-
त घेऊन आपल्या बतनावर कामास लाविले होते,
असं आहीं पूर्वीच लिहिलें आहे. त्यांपैकीं कांहीं
स्वतः त्यानें विकत घेतलेले होते व कांहीं त्याच्या बा-
यकोनें विकत घेतलेले होते. अमेरिका खंडास स्वतं-
त्र करणारा जो हा एवढा उदार विचारी वाशिंग्टन
त्यानें जन्मभर दासांच्या कवज्याच्या कामांत वर्जिनिया
संस्थानांतील इतर गृहस्थांपेक्षां कांहींच अधिक दया

दाखविली नाहीं हें खरें. परंतु मरणसमयीं त्यानें आपल्या मृत्युपत्रांत त्या गरीब बापड्यांस हितावह अशा चार गोष्टी लिहून ठेवल्या होत्या. त्यांत असं होतें कीं, “माझे खासगत जितके दास आहेत तितक्यांस माझी बायको मेल्यावर स्वतंत्र करावें. जोंपर्यंत ती कायम आहे तोंपर्यंत त्यांनीं पूर्वीप्रमाणें चाकरी केली पाहिजे. कारण माझ्या पाठीमागें माझ्या खासगत दासांस दुःख राहूं नये व त्यांनीं स्वतंत्रतेनें वागावें अशी माझी फार इच्छा आहे. माझ्या बायकोच्या हयातीपर्यंत तिच्या दासांस स्वतंत्र करणें माझ्या हातीं नाहीं आणि त्यांच्या व ह्यांच्या परस्पर सोयरीका झाल्या असतां त्यांपासून पुढें त्यांस मोठमोठ्या दुर्घट अडचणी प्राप्त होतील. त्याची बायको मेल्यावर त्याचे जे कोणी वारस राहिले होते त्यांस सरकारानें बोलावून आणून वाशिगूतनाच्या मृत्युपत्रांत दासांस सोडून देण्याविषयीं जें कलम लिहिलें होतें तें पाहण्याविषयीं गंभीरपणानें आज्ञा केली व त्यांजकडून कांहीं उपेक्षा व विलंबं न होऊं देतां त्या लेखांत लिहिलेले वाशिगूतनाचे एकंदर सर्व हेतु, धर्मसंबंधी कर्तव्यकर्मांप्रमाणें पूर्ण नजरेनें शेवटास नेवविले. मोकळे केलेल्या दासांमध्ये जे कोणी अत्यंत वृद्ध आणि उदरनिर्वाह करण्यास असमर्थ असे होते त्यांचें आमरणांत पोषण वाशिगूतनाच्या वारसांनीं करावें आणि त्यांस सुखी राखावें व त्या दासांस मुक्त करतेसमयीं जितक्या मुलांचे आईबाप जिवंत नसतील व जरी जिवंत असले तरी ज्या मुलांचें पीषण

करण्यास असमर्थ अथवा नाखुषी असतील तीं सर्व मुलें पंचवीस वर्षांचीं होत तोंपर्यंत त्यांस सरकारांनीं आपले दास करावें आणि त्यांस लिहावयास व वाचावयास शिकवावें आणि वर्जिनिया संस्थानांतील लोकसत्तात्मक राज्यामध्ये गरीब मुलांचे आणि पोष्यांचे पोषणाविषयीं जे नियम आहेत त्यांप्रमाणें जो धंदा चांगला दिसेल तोही त्यांस शिकवावा असें ठरविलें. “माझ्या पाठीमागे त्या दासांस स्वतंत्र करण्याची वेळ येई तोंपर्यंत त्यांच्यापैकीं एकास देखील स्वतंत्र करूं नये व त्यांस लोकसत्तात्मक राज्याच्या बाहेर पाठवूं नये” असें वाशिंग्टनानें लिहून ठेविलें होतें. वाशिंग्टनाच्या दासांमध्ये विल्यम ली ह्या नांवाचा एक दास होता त्यास त्यानें मरते वेळेस स्वतंत्र केलें आणि त्यास वर्षास तीस दालर द्यावे असें ठरविलें होतें. वाशिंग्टनाच्या स्वभावांतील गुणदोषांचीं वर्णनें पुष्कळांनीं केलीं आहेत; परंतु त्याच्या बरोबरचा व कांहीं कांहीं गोष्टींत त्याचा प्रतिस्पर्धी जो तामस जेफर्सन नामें गृहस्थ होता त्यानें जें त्याच्या गुणदोषांचें वर्णन केलें आहे तें त्याचें अधिक आहे. जेफर्सन असें लिहितो कीं, “ज्या मंडळीमध्ये निःशंकपणानें संकोच सोडून कांहीं भाषण केलें असतां त्यापासून कांहीं भय नाही अशा मंडळीमध्ये वाशिंग्टन बसला असतां जरी मन मोकळें करूं न हवें तितकें बोलत असे तरी तो बोलणारा फार चांगला नव्हता, तर मध्यम प्रतीचा होता. त्याच्या अंगी विचारशक्ति मोठी नव्हती व वक्त्यासारखें फार वेळपर्यंत पांडित्य करण्याचीही शक्ति नव्हती. दरवारामें

ध्ये कोणत्याही कामाविषयीं एकाएकी मत देण्याचा प्रसंग आला असतां तो सिद्ध नसे. त्याचा अगदीं बोटाळा होत असे तरी तो लिहिणारा मोठा वस्ताद होता. त्याची लिहिण्याची भाषा चांगली, सुगम व शुद्ध असे. लिहिण्याची रीति त्यानें लोकांशीं संभाषणें करून उचळली होती. कारण त्यास वाचणें, लिहिणें व साधारण हेशेव करणें एवढीच काय ती विद्या शिकविली होती. आणि त्यानें मोठेपणीं सर्वेच्या कामाचा अभ्यास केला. मुख्यत्वेन करून तो आपला काल तें काम करण्यांत गालवीत असे. थोडासा वेळ शेतकीच्या प्रकरणी ग्रंथ लिहिले. इतिहास हे वाचण्यांत आले. शेतकी वगैरेच्या संवधानें तो लोकांस पुष्कळ शिकविले. त्यानें पाठवीत असे व त्याजकडे लोकांची आवड असत. आणि घरगुती विकारपणाचा वेळ तो शेतकी गोष्टी लिहिण्यांत बहुतेक वेळ घालीत असे. शेतकी गोष्टींचा विचार करून पाहिले असतां त्यांचा स्वभाव उत्तम प्रकारचा होता. कोणत्याही गोष्टीं- न्यूनता नव्हती. कांहीं कांहीं गोष्टींमध्ये तो उदासीन व्र होता. वाशिंमूतनास बुध्यादि गुण, शरीरसंपत्ति आणि दैव हीं जशीं अनुकूल होती तशीं दुसऱ्या को- णीस नव्हतीं. यामुळे निरंतर स्मरण धरण्याजोगे जे योग्यपुत्र होऊन गेले त्यांच्या समाजामध्ये त्या- गणना करणें हें आपणास योग्य आहे. कारण मला देश स्वतंत्र करण्याकरितां जी त्यानें मोठी हाई केली तिजमध्ये सैन्याची व्यवस्था मोठ्या चा- णीनें करून जय मिळविला. आणि आपल्या बुद्धि-

लांच्या योगाने आपला देश स्वतंत्र करून घेणे नवे राज्य स्थापले व आपल्या चातुर्थाच्या योगाने त्याची सर्व व्यवस्था यथास्थित करून राज्य सुरळीत चालेसे केले. त्याने दिवाणी व फौजदारी कायदे आमरणांत शिरसांबंद मानून त्यांचे कधीही उल्लंघन केले नाही. याप्रमाणे कोणी पुरुब अद्यापपर्यंत झालेला आढळत नाही.

० ० ० ० ०
 ॥ समाप्त. ॥
 ० ० ० ० ०